

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ (ΜΤΦΡ.)

Ομηρικά Έπη: Ιλιάδα

Μετάφραση: Ιάκωβος Πολυλάς

Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Τόμος 4ος

**Γ΄ Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 /
Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:**

**«Αναμόρφωση των προγραμμάτων
σπουδών και συγγραφή νέων
εκπαιδευτικών πακέτων»**

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ

Πρόεδρος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

**Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων βιβλίων
και παραγωγή υποστηρικτικού
εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ
και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»**

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης

Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Αναπληρωτής Επιστημ. Υπεύθ. Έργου

Γεώργιος Κ. Παληός

Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου

Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγ. Ινστιτ.

**Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από
το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25%
από εθνικούς πόρους.**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ζωή Σπανάκου, Φιλολόγος
Εκπ/κός Β/θμιας Εκπαίδευση
Ιωάννης Α. Πανούσης, Πάρεδρος
ε.θ. του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.
Έλαβε μέρος στη συγγραφή
του πρώτου μέρους (1/3).

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Ανδρέας Παναγόπουλος,
Καθηγητής του Παν/μίου Πατρών
Αντώνης Σπανουδάκης,
Σχολικός Σύμβουλος
Ελένη Γιοβάνη, Φιλολόγ., Εκπ/κός
Β/θμιας Εκπ/σης

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Λεμονιά Αμαραντίδου,
Εικονογράφος-Σκιτσογράφος

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ιωάννα Μόσχου, Φιλολόγος
Εκπ/κός Β/θμιας Εκπαίδευσης

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ
ΥΠΟΕΡΓΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Χριστίνα Αργυροπούλου

Σύμβουλος Π.Ι.

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

Αλέξανδρος Ψυχούλης, Ζωγράφος

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

**Ελληνικά Γράμματα–
«Multimedia A.E.»**

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

Ομάδα Εργασίας
Αποφ. 16158/6-11-06 και
75142/Γ6/11-7-07 ΥΠΕΠΘ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Ζωή Σπανάκου

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ
Ελληνικά γράμματα

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ (ΜΤΦΡ.)

Ομηρικά Έπη: Ιλιάδα

Μετάφραση: Ιάκωβος Πολυλάς

Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Τόμος 4ος

Ραψωδία Ν
Μάχη επί ταῖς ναυσίν
(Μάχη κοντά στα πλοία)

Περιληπτική αναδιήγηση

Η ραψωδία Ν αφηγείται τις φονικές μάχες στο εσωτερικό του αχαϊκού τείχους. Η πίεση που δέχονται οι Αχαιοί είναι ιδιαίτερα απειλητική: ο Έκτορας έχει καυχηθεί ότι θα βάλει φωτιά στα καράβια (πότε;). Ο ποιητής καταφεύγει στην *επιβράδυνση*: ο Δίας, βέβαιος ότι κανείς θεός δε θα τολμήσει να παραβεί τις εντολές του, στρέφει αλλού το βλέμμα του. Τότε ο Ποσειδώνας χωρίς να χάσει καιρό σπεύδει να βοηθήσει τους Δαναούς. Από τα βουνά της Σαμοθράκης, όπου παρακολουθούσε με πόνο τις απανωτές ήττες τους, φτάνει με

τέσσερις δρασκελιές στο ολόχρυσο παλάτι του, στα βάθη της θάλασσας. Παίρνει το αμάξι του και, σαν αστραπή, φτάνει στα πλοία των Αχαιών. Στην αρχή πλησιάζει τους δυο Αίαντες και τους ενθαρρύνει με λόγια· ύστερα πάει πιο πίσω, κοντά στα πλοία, όπου βρίσκει τους αρχηγούς απελπισμένους και προσπαθεί να τους αναπτερώσει το ηθικό. Οι προσπάθειές του έχουν αποτέλεσμα: οι φάλαγγες ορθώνονται σαν πυκνό χάλκινο τείχος και ανακόπτουν για την ώρα την προέλαση των Τρώων.

Συνάπτονται αιματηρές γενικές μάχες, αλλά και μονομαχίες που δίνουν ποικιλία στην αφήγηση. Ξεχωρίζουν οι Τρώες Έλενος, Αινείας, Πάρης και βέβαια ο Έκτορας, ο οποίος πολεμάει στο κέντρο. Από τη μεριά των Ελλήνων

πρωτοστατούν οι Κρητικοί Ιδομενέας και Μηριόνης, ο γιος του Νέστορα Αντίλοχος, ο Τεύκρος, οι δύο Αίαντες και ο Μενέλαος. Η μάχη απλώνεται και από τις δυο μεριές, ενώ στο κέντρο πρωταγωνιστούν ο Έκτορας και ο Αίαντας ο Τελαμώνιος. Οι Έλληνες εξακολουθούν να βρίσκονται σε δεινή θέση, αλλά αμύνονται με σθένος. Ο θόρυβος του πολέμου γεμίζει τον αιθέρα.

ραψωδία Ξ
Διός άπάτη
(Η εξαπάτηση του Δία)

Περιληπτική αναδιήγηση

Ο θόρυβος κάνει τον Νέστορα να βγει από τη σκηνή του, όπου τον αφήσαμε (πότε;) να περιποιείται τον τραυματισμένο Μαχάονα.

Η κατάσταση που αντικρίζει τον θλίβει. Αποφασίζει να επισκεφθεί τον Αγαμέμνονα στη σκηνή του. Τον βρίσκει απελπισμένο να παρακολουθεί τη μάχη με τους άλλους πληγωμένους αρχηγούς, τον Οδυσσέα και τον Διομήδη. Ο Αγαμέμνονας φοβάται μήπως ο Έκτορας πραγματοποιήσει και τις χειρότερες απειλές του: να βάλει φωτιά στα πλοία και να σκοτώσει όλους τους Δαναούς. Τα αλλεπάλληλα χτυπήματα, λέει, δείχνουν ότι ο Δίας ευνοεί τους Τρώες, γι' αυτό προτείνει και πάλι ως μόνη λύση τη φυγή μέσα στη νύχτα. Αυτή τη φορά, όμως, δε θα βρει αντίθετο μόνο τον Διομήδη αλλά και τον Οδυσσέα, που απορρίπτει την πρότασή του με λόγια προσβλητικά. Τελικά, έπειτα από συμβουλή του Διομήδη, ξεκινούν όλοι για τη μάχη. Αν και

είναι πληγωμένοι, η παρουσία τους θα δώσει κουράγιο στο στρατό. Ενθάρρυνση και ελπίδα τούς δίνει και ο Ποσειδώνας, ο οποίος ξεσηκώνει όλο το στρατό φωνάζοντας δυνατά όσο εννιά ή δέκα χιλιάδες άνθρωποι.

Την ίδια στιγμή η Ήρα, για να αποσπάσει την προσοχή του Δία, έτσι ώστε ο Ποσειδώνας να βοηθήσει τους Αργίτες ανενόχλητος, βάζει σε ενέργεια τα θέλγητρά της. Καλλωπίζεται, φοράει τα κοσμήματά της, δανείζεται μ' ένα μικρό ψέμα τη μαγική ζώνη της Αφροδίτης και πετυχαίνει τη συνεργασία του Ύπνου. Παρασύρει έτσι τον Δία πάνω στην Ίδη σ' ένα ερωτικό παιχνίδι, καθώς είναι κρυμμένοι και οι δυο μέσα σ' ένα χρυσό σύννεφο. Ύστερα από αυτό ο Κρονίδης αποκοιμιέται βαθιά. Αμέσως ο Ύπνος ειδοποιεί τον

**Ποσειδῶνα ὅτι μπορεῖ ελεύθερα
πλέον να βοηθήσει τους Ἕλληνες.
Εκείνος παροτρύνει τους Αχαιοὺς
και τους ρίχνει με ορμή στον αγώνα.
Η μάχη παίρνει γρήγορα μεγάλες
διαστάσεις. Ξαφνικά ο Ἔκτορας
τραυματίζεται ἀπό τον Αἴαντα και
απομακρύνεται ἀπό τη μάχη.
Εύκολα, ἔτσι, οι Αχαιοὶ τρέπουν τους
Τρῶες σε φυγή. Ο ποιητής
επικαλεῖται τις Μούσες να του πουν
ποιος Ἕλληνας δοξάστηκε πιο πολύ
με τη βοήθεια του Ποσειδῶνα σ'
αυτήν τη μάχη.**

ραψωδία Ο

Παλιώξις παρά τῶν νεῶν

(Οι Αχαιοί απομακρύνουν τους Τρώες από τα πλοία – Οι Τρώες απωθούν και πάλι τους Αχαιούς μέσα στο στρατόπεδο)

Περίληπτική αναδιήγηση

Ο Δίας αφυπνίζεται και αντικρίζει έκπληκτος τη σφοδρή ελληνική επέλαση. Αμέσως ξεσπά με απειλές εναντίον της Ήρας, αλλά εκείνη τον διαβεβαιώνει με όρκο πως το θέαμα που βλέπει είναι έργο του Ποσειδώνα. Ο Δίας τότε γίνεται πιο φιλικός, της εξηγεί όλο το σχέδιο του μέχρι την πτώση της Τροίας και ζητάει τη συνεργασία της. Έτσι η φιλονικία εκτονώνεται και η Ήρα φεύγει για τον Όλυμπο με την εντολή να στείλει στην Ίδη την Ίριδα και τον

Απόλλωνα. Σε λίγο ο Δίας υποδέχεται με χαρά τους δύο θεούς και, αφού στέλνει την Ίριδα να απομακρύνει τον Ποσειδώνα από το πεδίο της μάχης, αναθέτει στον Απόλλωνα να συνεφέρει τον πληγωμένο Έκτορα και να αναχαιτίσει την προέλαση των Ελλήνων.

Η επέμβαση του Φοίβου έχει άμεσα αποτελέσματα. Οι Αχαιοί προβάλλουν σθεναρή αντίσταση, αλλά αναγκάζονται τελικά να υποχωρήσουν μέσα στο τείχος. Ο Απόλλωνας γκρεμίζει ένα μέρος του και οι Τρώες εισβάλλουν και πάλι στο ελληνικό στρατόπεδο. Οι Έλληνες ανασυντάσσονται και μάχονται με πείσμα. Αυτός που τους εμπυχώνει με τα λόγια του και κρατάει τον αγώνα είναι ο Αϊάντας ο Τελαμώνιος, ο οποίος αμύνεται υπεράνθρωπα με το μακρύ κοντάρι

**του πάνω στο καράβι του
Πρωτεσίλαου, ενώ οι εχθροί γύρω
του πασχίζουν να βάλουν φωτιά.
Την ίδια στιγμή ο Πάτροκλος, που
έχει δει από τη σκηνή του πληγωμέ-
νου Ευρύπυλου την άτακτη
υποχώρηση των Αχαιών, τρέχει
στον Αχιλλέα με σκοπό να τον
πιέσει να επιστρέψει στη μάχη.**

ραψωδία Ο 1-79

**Η αφύπνιση του Δία πάνω στην Ίδη
επαναφέρει το μύθο στην κοίτη του**

- Ο Δίας αφυπνίζεται κυριολεκτικά και μεταφορικά**
- Απειλές, όρκοι και μια πρόταση συνεργασίας**
- Το σχέδιο του Δία πιο ολοκληρωμένο**

Ο Δίας ξυπνά αιφνίδια – Η εικόνα που αντικρίζει

Και αφού τους πάλους διάβηκαν
και το χαντάκι οπίσω
φεύγοντας κι έστρωσαν πολλούς
των Δαναών οι λόγχεις,
σιμά στ' αμάξια στάθηκαν
του φόβου κερωμένοι,
και ο Ζευσ από τες αγκαλιές
εξύπνησε της Ήρας

5 της Ίδης εις τες κορυφές·
τινάχθη, εστάθη κι είδε
τους Αχαιούς κατάποδα να
κυνηγούν τους Τρώας.
Κι εκεί μέσα στον πόλεμον
τον μέγαν Ποσειδώνα·
μακράν τον Έκτορα χαμαί, στα
πόδια των συντρόφων,
που με στυμμένην την ψυχήν
λαχάνιαζε κι εξέρνα

10 αίμα, τι δεν τον κτύπησε

των Αχαιών ηρώων
ο ύστερος· και των θεών και
ανθρώπων ο πατέρας
τον είδε, τον λυπήθηκε, και
μ' άγριο βλέμμα εστράφη

Ξέσπασμα του Δία εναντίον της Ήρας

στην Ήραν, κι είπεν: «Ω σκληρή,
αδάμαστη, το βλέπω
δόλος δικός σου πονηρός τον
Έκτορα τον θείον

15 απόκοψε απ' τον πόλεμον κι
εσκόρπισε τους Τρώας.
Δεν ξέρω αν το βαρύτατο
μηχάνημα και πάλιν
θα μου πλερώσεις πρώτη εσύ
και σε κακοκτυπήσω.
Θυμάσαι όταν εκρέμοσουν
ψηλά και αμόνια δύο
σου 'χα στες φτέρνες, και χρυσήν
ασύντριφτην στα χέρια

20 άλυσον και συ κρέμοσουν
στα νέφη του αιθέρα;
Και αν κι εγογγύζαν οι θεοί στα
πέρατα του Ολύμπου
κανείς δεν είχε δύναμιν
να δράμει να σε λύσει·

στ. 1 τους πάλους: τους πασσάλους που έκαναν τη διάβαση της τάφρου, γύρω από το τείχος των Αχαιών, ακόμη πιο δύσκολη.

στ. 3 σιμά στ' αμάξια: οι Τρώες σταματούν, για να ανασυνταχθούν στο σημείο όπου είχαν αφήσει τα άρματα, κοντά στην τάφρο (*M 85*).

του φόβου κερωμένοι: χλωμοί, όπως το κερί, από το φόβο τους.

στ. 3-13 Στους στίχους αυτούς ο ποιητής αποτυπώνει με λεπτομέρειες το θέαμα που αντικρίζει ο Δίας μόλις αφυπνίζεται.

στ. 4 από τες αγκαλιές εξύπνησε της Ήρας: βλ. Περιληπτική αναδιήγηση ραψωδίας Ξ.

στ. 9 με στυμμένην την ψυχήν: ξεπνοϊσμένος, με χαμένες τις αισθήσεις του.

στ. 10-11 τι δεν τον κτύπησε... / ο ύστερος: (σχήμα λιτότητας) γιατί τον είχε χτυπήσει ο καλύτερος ανάμεσα στους Αχαιοούς. Ποιον εννοεί ο ποιητής;

στ. 16 το βαρύτετο μηχανήμα: τη σοβαρότατη αυτή δολοπλοκία.

στ. 17 πρώτη εσύ: η τιμωρία θα επιβαλλόταν πρώτα στην Ήρα και ύστερα στους συνενόχους της, τον Ποσειδώνα και τον Ύπνο (βλ. ραψωδίες Ν και Ξ).

στ. 21-22 και αν κι εγογγύζαν... να δράμει: αν και πονούσαν οι θεοί βλέποντας την Ήρα να υφίσταται

αυτό το μαρτύριο, κανείς τους δεν
τολμούσε να τρέξει να τη βοηθήσει.

ότι απ' την πύλην τ' ουρανού
θα τον κατακυλούσα
στην γην να χάσει την πνοήν και
μ' όλα τούτα ο πόνος

25 δεν έπαυε που μ' έσφαζε
του θείου Ηρακλέους,
απ' όταν συ με το Βοριά
την κάθε ανεμοζάλην
κατάφερους κακόγνωμα, και
στ' άγρια πελάγη
τον πέταξες, ώσπου στην Κω
τον έφερες ν' αράξει.

Εκείθ' εγώ τον έσωσα, που 'χε
βαστάξει αγώνες

30 πολλούς και τον ξανάφερα
στο ιπποτρόφον Άργος.
Και τούτ' αν καλοθυμηθείς
θ' αφήσεις την απάτην,

και αν ήλθες απ' τον Όλυμπον και
μ' έφερεις να πέσω
στο πλάγι σου, να μη θαρρείς
που αυτό θα σ' ωφελήσει».

Αντίδραση της Ήρας

Είπε κι η μεγαλόφθαλμη θεά
πάγωσεν όλη,

35 και προς αυτόν απάντησε
με λόγια φτερωμένα:
«Μάρτυς μου η γη και ο ουρανός
πλατύτατος επάνω
και της Στυγός τα ρέματα που
χύνονται στον Άδην,
οπού 'ναι ο πρώτος και φρικτός
των αθανάτων όρκος,
κι η ιερή σου κεφαλή κι

η νυμφική μας κλίνη,
40 που όρκον σ' εκείνην ψεύτικον
δεν θα 'κανα ποτέ μου
τον Ποσειδώνα εγώ ποσώς
δεν έβαλα να βλάψει

τους Τρώας και τον Έκτορα, και
να βοηθεί τους άλλους,
αλλά εκινήθη μόνος του θαρρώ,
κι αισθάνθη λύπην
άμ' είδε πως οι Αχαιοί
συντρίβονταν στες πρύμνες.

45 Όμως θα τον συμβούλευα
κι εκείνος να πηγαίνει
όπου και αν, μαυρονέφελε,
σαν αρχηγός προστάξεις».

στ. 36-39 Ο όρκος των θεών στη Στύγα, του Άδη, θεωρούνταν ο πιο φρικτός όρκος των αθανάτων, γιατί τους θύμιζε το θάνατο και την απώλεια της αθανασίας σε περίπτωση επιορκίας.

στ. 40 όρκον... ψεύτικον: η Ήρα δεν ψευδορκεί, γιατί πράγματι δεν έβαλε τον Ποσειδώνα «να βλάψει τους Τρώας και τον Έκτορα» (στ. 41-42).

Ο Ποσειδῶνας ἐνήργησε μόνος του
καὶ ἡ ἀπάτη τῆς Ἥρας τον διευκόλυ-
νε στις ἐνέργειές του. Να προσέξου-
με ὅμως ὅτι ἡ θεά δε συμπεριλαμ-
βάνει τὴν «ἀπάτη» στον ὄρκο τῆς.

Οἱ ἐπόμενες ἐνέργειες καὶ τὰ σχέδια τοῦ Δία

Εἶπε, καὶ τότε τῶν θεῶν καὶ
ἀνθρώπων ὁ πατέρας
μ' ἓνα χαμόγελο γλυκό σ' ἐκείνην
ἀπαντούσε:
«Ἄμποτε, Ἥρα σεβαστή, στο ἐξῆς
ν' αποφασίσῃς
50 εἰς τὸ συνέδριον τῶν θεῶν να
συμφωνεῖς μ' ἐμένα.
Τότε, θαρρῶ, καὶ ὁ Ποσειδῶν,
ὅσον καὶ ἀν θέλει ἀλλέως,
σ' ὅ,τι ποθεῖς ἐσύ κι ἐγώ,
τον νουν του θα γυρίσει.

Και αν ομιλείς αληθινά, με
όλην την καρδιά σου,
άμε στα γένη των θεών

την Ίριν να καλέσεις
55 και τον λαμπρόν Απόλλωνα
να έλθουν εδώ πέρα.

Εκείνην θα προστάξω εγώ
μες στον λαόν να δράμει
των χαλκοφράκτων Αχαιών,
να ειπεί του Ποσειδώνος
να παύσει από τον πόλεμον,

στο σπίτι του να γύρει
τον Έκτορα στον πόλεμον θα
ξαναφέρει ο Φοίβος,

60 θα τον γεμίσει δύναμιν,
τον νουν του θα ιλαρώσει
από τους πόνους τους δριμείς
και την φυγήν θα στείρει
την άνανδρην στους Αχαιούς,
να τους γυρίσει οπίσω,

όσο να πέσουν φεύγοντας
στες πρύμνες του Πηλείδη·

τον σύντροφόν του Πάτροκλο
εκείνος θα τους στείλει,

65 και ο Πάτροκλος θα πέσει
αυτού, στα τείχη εμπρός της Τροίας
από τον Έκτορ' αλλ' αφού πολλούς
φονεύσει ανδρείους
και τον δικόν μου ακόμα υιόν,
τον θείον Σαρπηδόνα·
και απ' τον καημόν ο Αχιλλεύς
τον Έκτορα φονεύσει·
κατόπι εγώ τους Αχαιοούς
θα κάμω από τα πλοία

70 τους Τρώας αδιάκοπα να
διώχνουν στην πεδιάδα,
ώσπου να πάρουν, με βουλήν
της Αθηνάς, την Τροίαν.
Και ούτ' εγώ παύω τον θυμόν,
ούτε κανέναν άλλον
απ' τους θεούς να βοηθεί
τους Δαναούς θ' αφήσω
πριν ή τελειώσ' ολόκληρον τον
πόθον του Αχιλλέως,

75 που πρώτα του υποσχέθηκα
και με της κεφαλής μου
το νεύμα οπότεν έπεσε
στα γόνατά μου η Θέτις
κι εζήτησε τον πορθητήν
Πηλείδην να τιμήσω». **Είπε, και τον υπάκουσεν**
η Ήρα η λευκοχέρα
και στον υψηλόν Όλυμπον
ανέβη από την Ίδην.

στ. 49 άμποτε: μακάρι. Ο Δίας
εύχεται στο μέλλον να έχει σύμμαχο
την Ήρα στις συνελεύσεις των θεών.

στ. 54 άμε: πήγαινε. Η Ήρα, για να
αποδείξει στον Δία τη διάθεσή της
για συνεργασία, πρέπει να πάει
στον Όλυμπο και να του στείλει την
Ίριδα και τον Απόλλωνα.

στ. 56 κ.εξ. Ο Δίας απαριθμεί τις
επόμενες ενέργειές του,

ανακεφαλαιώνοντας έτσι το σχέδιο του (βουλή του Δία) μέχρι την αποκατάσταση της τιμής του Αχιλλέα, όπως υποσχέθηκε στη Θέτιδα. Από το στ. 69, όμως, αναφέρει γεγονότα που δεν περιλαμβάνονται στην *Ιλιάδα*, αφού το ιλιαδικό έπος τελειώνει με το θάνατο και την ταφή του Έκτορα.

στ. 60 τον νουν του θα ιλαρώσει: θα τον ηρεμήσει, αφού θα του γιατρέψει το τραύμα του.

στ. 71 με βουλήν της Αθηνάς: εννοεί τον δούρειο ίππο: «του ξυλένιου αλόγου / τραγούδα μας το τέχνασμα που τόφκιασε η Παλλάδα / κι ο Επειός, και τόφερε στο κάστρο του Πριάμου / παγίδα του Λάερτη ο γιος, οπλαρχηγούς γεμάτο / και κείνοι τότε κούρσεψαν την ξακουσμένη Τροία».

(Οδύσσεια θ 492-495, μτφρ. Ζ. Σίδερης, ΟΕΔΒ, 1981).

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ο όρκος των νεαρών αγωνιστών του Ιερού Λόχου

Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης το Μάρτιο του 1821 συγκρότησε τον Ιερό Λόχο με στόχο τον αγώνα για την απελευθέρωση της πατρίδας. Οι Ιερολοχίτες ορκίστηκαν να πεθάνουν γι' αυτό τον ιερό σκοπό. Ακολουθεί ένα μικρό απόσπασμα από τον όρκο τους:

«Ορκίζομαι να χύσω και αυτήν την υστέρα ρανίδα του αίματος μου υπέρ της Θρησκείας και της Πατρίδος μου. Να φονεύσω και αυτόν τον ίδιον αδελφόν, αν τον

εύρω προδότην της Πατρίδος. [...] Να μη παραιτήσω τα όπλα προτού να ίδω ελευθέραν την Πατρίδα μου και εξωλοθρευμένους τους εχθρούς της. [...] Ορκίζομαι τέλος πάντων εις το της Θείας Μεταλήψεως Φοβερόν Μυστήριον ότι θα υστερηθώ της Αγίας Κοινωνίας εις την τελευταίαν μου εκείνην ώραν, εάν δεν εκτελέσω απάσας τας υποσχέσεις, τας οποίας έδωσα ενώπιον της εικόνας του Κυρίου μας Ιησού Χριστού».

(Ι. Φιλήμων, Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως, Αθήναι 1859-1861)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ Ή ΕΡΓΑΣΙΑ

1. α) Ποια κατάσταση επικρατεί στο πεδίο της μάχης μόλις ξυπνά ο Δίας;

Να την περιγράψετε λεπτομερώς με στοιχεία από το κείμενο. β) Ποιοι θεοί συνέβαλαν και με ποιες ενέργειές τους σ' αυτή την κατάσταση; (Στην απάντησή σας θα σας βοηθήσουν και οι Περιληπτικές αναδιηγήσεις των ραψωδιών Ν και Ξ).

2. Θυμηθείτε ποιον είχε εκσφενδονίσει κάποτε ο Δίας από τον Όλυμπο και αφηγηθείτε το γεγονός. Λαμβάνοντας υπόψη σας αυτό, πώς κρίνετε το φόβο των θεών μπροστά στην οργή του Δία (στ. 21-24);

3. Να καταγράψετε με λεπτομέρειες το σχέδιο (βουλή) του Δία, όπως παρουσιάζεται από τον ίδιο το θεό στην ενότητα, και να απαντήσετε στα εξής ερωτήματα: α) Ποια σχέση έχει η βουλή του Δία με τη μήνιδα του Αχιλλέα; β) Ποια γεγονότα του σχεδίου περιλαμβάνονται στα

χρονικά όρια της *Ιλιάδας* και ποια όχι;

4. Ο Δίας προφητεύει ότι οι Αχαιοί θα καταλάβουν την Τροία «*με βουλήν της Αθηνάς*» (στ. 71).

Θυμάστε από την *Οδύσσεια* ποιος ήταν ο ρόλος της Αθηνάς στην κατάληψη της πόλης και στην κατασκευή του δούρειου ίππου; Θα σας βοηθήσουν οι στίχοι της ραψωδίας θ 590-629 (μτφρ. Δ.Ν. Μαρωνίτης).

5. Αφού μελετήσετε τον όρκο της Ήρας (Ο 36-40), να τον συγκρίνετε με τον όρκο των Ιερολοχιτών (βλ. Παράλληλο κείμενο) κυρίως στα εξής σημεία: α) Ποιος είναι ο στόχος καθενός από τους δύο όρκους; β) Τι επικαλείται η Ήρα και τι οι Ιερολοχίτες; Να δικαιολογήσετε τις επικλήσεις του καθενός.

γ) Ποια επίκληση κάνει καθέναν από τους δύο όρκους φοβερό;

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ – ΣΧΕΔΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Παίρνοντας αφορμή από τον όρκο της Ήρας (Ο 36-40), να εργαστείτε κατά ομάδες στα εξής θέματα: α) Η χρήση του όρκου στην *Ιλιάδα* και στην αρχαιότητα γενικότερα. β) Ο όρκος σήμερα στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο. γ) Σχέση όρκου και θρησκείας (αρχαιότητα, σύγχρονη εποχή). δ) Μικρή συλλογή όρκων από τη δημόσια ή την καθημερινή ζωή. [Ενδεικτικές Έννοιες Διαθεματικής προσέγγισης: Πολιτισμός, Νόμος, Δημόσιος, Ιδιωτικός, Κοινωνική οργάνωση, Θρησκεία]

ραψωδία 7

Πατρόκλεια

**(Τα κατορθώματα και ο θάνατος
του Πάτροκλου)**

Περιληπτική αναδιήγηση

Ο Πάτροκλος, φτάνοντας στα πλοία των Μυρμιδόνων, εκθέτει τη σοβαρότητα της κατάστασης στον Αχιλλέα και τον κατηγορεί για τη σκληρή στάση του. Του ζητάει να επιτρέψει τουλάχιστον σ' αυτόν να οδηγήσει τους Μυρμιδόνες στη μάχη. Ο Πηλείδης, βλέποντας κίολας καπνό να βγαίνει από το καράβι του Πρωτεσίλαου, υποχωρεί και επιτρέπει στον Πάτροκλο να φορέσει την πανοπλία του· συμβουλεύει όμως το φίλο του να μην απομακρυνθεί από τα πλοία.

Οι Μυρμιδόνες εξοπλίζονται γρήγορα και εξορμούν με ασυγκράτητη μανία. Οι Τρώες υποχωρούν τρομαγμένοι, ενώ οι Αργίτες ξεθαρρεύουν και τους τρέπουν σε άτακτη φυγή. Στην καταδίωξη πρωτοστατεί ο Πάτροκλος, ο οποίος σκοτώνει τόσους πολλούς εχθρούς, που μπορεί κανείς να μιλήσει για *αριστεία*. Ανάμεσα στα θύματά του είναι ο γιος του Δία και αρχηγός των Λυκίων Σαρπηδόνας και ο ηνίοχος του Έκτορα Κεβριόνης. Ο Πάτροκλος, μεθυσμένος από τις επιτυχίες του, έχει ξεχάσει την εντολή του Αχιλλέα να μην απομακρυνθεί από τα πλοία και συνεχίζει την καταδίωξη έως τις Σκαιές πύλες. Μόνο ένας θεός θα μπορούσε πλέον να τον σταματήσει. Πράγματι, το πρώτο χτύπημα θα το δεχτεί από το χέρι του Απόλλωνα. Μες στην ορμή του δεν έχει

αντιληφθεί την παρουσία του θεού-προστάτη της πόλης, που με μια κίνηση τον αφοπλίζει. Στη συνέχεια τον πληγώνει με το δόρυ του ο ικανότατος γιος του Πάνθου Εύφορβος. Το τελειωτικό χτύπημα θα το δώσει ο Έκτορας. Ο Πάτροκλος λίγο πριν ξεψυχήσει προφητεύει στον Έκτορα το θάνατό του αλλά ο πρόμαχος των Τρώων τυφλωμένος από τη νίκη του τον χλευάζει και δείχνει να μην ακούει.

Εικόνα 25. Ο Ύπνος και ο Θάνατος μεταφέρουν τον Σαρπηδόνα. Καλυκοειδής κρατήρας του ζωγράφου Ευφρονίου, γύρω στο 510 π.Χ. Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης (αντίγραφο).

ραψωδία Π 1-100
Ο Αχιλλέας υποχωρεί
στις παρακλήσεις του Πάτροκλου
(ανάγνωση)

Ο Πάτροκλος συναντά τον Αχιλλέα

(στ. 1) Αυτοί έτσι πολεμούσαν γύρω στο καράβι με το όμορφο κατάστρωμα· στο μεταξύ ο Πάτροκλος ήρθε και στάθηκε κοντά στον Αχιλλέα, τον κυβερνήτη του στρατού, χύνοντας δάκρυα ζεστά σα βρύση με μαύρο νερό, που από απότομο ψηλό βράχο χύνει τα σκοτεινά νερά. Κι ο γρήγορος στα πόδια θείος Αχιλλέας τον λυπήθηκε, καθώς τον είδε, και μιλώντας του είπε φτερωτά λόγια: «Γιατί είσαι γεμάτος δάκρυα, Πάτροκλε, σαν μικρό κοριτσάκι που τρέχει πίσω από τη μητέρα του και της γυρεύει να το πάρει αγκαλιά

πιάνοντάς την από το φόρεμα και την εμποδίζει, (στ. 10) μ' όλο που εκείνη είναι βιαστική, και την κοιτάζει γεμάτο δάκρυα, ως που να το πάρει στην αγκαλιά; Μ' αυτό μοιάζεις, Πάτροκλε, και χύνεις απαλό δάκρυ. Έχεις να πεις τίποτε στους Μυρμιδόνες ή σε μένα τον ίδιο; Ή μήπως άκουσες κάποιαν είδηση από τη Φθία εσύ μονάχος; Λένε πως ζει ακόμα ο Μενοίτιος, ο γιος του Άκτορα, ζει κι ο γιος του Αιακού, ο Πηλέας, ανάμεσα στους Μυρμιδόνες, που γι' αυτούς τους δυο αλήθεια πολύ θα λυπόμασταν αν πέθαιναν. Ή μήπως θρηνολογάς για τους Αργείους, γιατί χάνονται στα βαθιά καράβια από την ίδια τους την έπαρση; Πες μου το, μην το κρύβεις μέσα σου, για να το ξέρουμε και οι δυο».

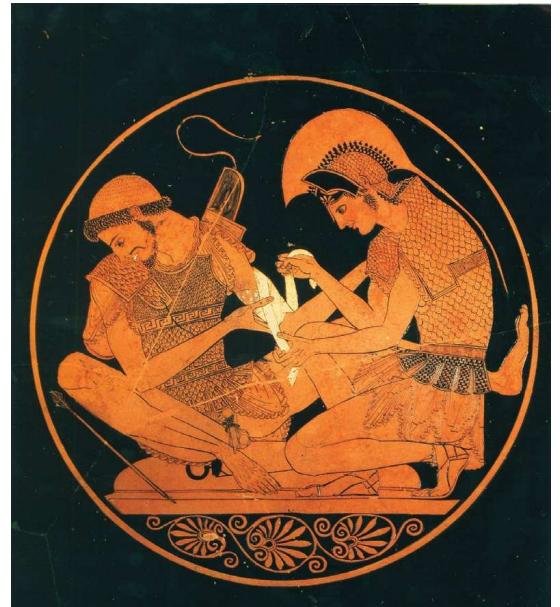
Λόγος του Πάτροκλου

(στ. 20) Τότε βαριαστενάζοντας του είπες, αρματομάχε Πάτροκλε:
«Αχιλλέα, γιε του Πηλέα, εσύ που είσαι ο πιο αντρειωμένος απ' όλους τους Αχαιοούς, μη θυμώνεις, γιατί είναι μεγάλη η πίκρα που έχει πλακώσει τους Αχαιοούς. Όλοι εκείνοι, που ήταν ως τώρα οι πιο γενναίοι στη μάχη, κείτονται στα καράβια χτυπημένοι από κοντά ή μακριά. Είναι χτυπημένος από μακριά ο γιος του Τυδέα, ο δυνατός Διομήδης, από κοντά ο ένδοξος για το δόρυ του Οδυσσέας και ο Αγαμέμνονας· από μακριά ο Ευρύπυλος στο μηρό, από σαΐτα. Αυτούς τους νοιάζονται γιατροί που ξέρουν πολλά φάρμακα γιατρεύοντας τις πληγές τους. Εσύ όμως, Αχιλλέα, είσαι αλύγιστος. Ποτέ να **(στ. 30)** μη με πιάσει εμένα τέτοιος θυμός, σαν αυτόν που

κρατάς εσύ μέσα σου, εσύ που
δείχνεις τη δύναμή σου στο κακό.
Ποιος άλλος απ' αυτούς που θα
γεννηθούν πιο ύστερα θα δει καλό
από σένα, αν εσύ τώρα δεν διώξεις
από τους Αργείους το φοβερό χαμό;
Άσπλαχνε! Πατέρας σου εξάπαντος
δεν ήταν ο αρματομάχος Πηλέας,
ούτε η Θέτιδα μάνα σου· εσένα σε
γέννησε η λαμπερή θάλασσα και τα
απόγκρεμα βράχια, γιατί είναι δίχως
έλεος η καρδιά σου. Αν πάλι θέλεις
να ξεφύγεις κάποια προφητεία θεού
που έχεις μέσα στο νου σου και που
τυχόν σου την είπε από το Δία η
σεβάσμια μάνα σου, στείλε τουλάχιστον
εμένα γρήγορα και δώσε μου
μαζί και τον άλλο στρατό των
Μυρμιδόνων, μήπως μπορέσω και
γίνω φως στους Δαναούς. Δώσε μου
και τα **(στ. 40)** δικά σου όπλα να τα
φορέσω στους ώμους, μήπως οι

Τρώες, καθώς θα με πάρουν για σένα, τραβηχτούν από τον πόλεμο, και πάρουν την ανάσα τους οι πολεμικοί γιοι των Αχαιών, που βασινίζονται. Λίγο μόνο να ξανασάνει κανείς στον πόλεμο, του φτάνει.

Εικόνα 26. Ο Αχιλλέας φροντίζει το πληγωμένο χέρι του Πάτροκλου. Ερυθρόμορφη κύλινδρος, 500 π.Χ. περίπου. Βερολίνο, Κρατικό Μουσείο (αντίγραφο).

Απάντηση-υποχώρηση του Αχιλλέα
Ξεκούραστοι όπως είμαστε, θα μπορέσουμε εύκολα να σπρώξουμε πίσω προς την πόλη από τα πλοία και τις σκηνές ανθρώπους κουρασμένους από τη μάχη».

Έτσι μίλησε παρακαλώντας ο πολύ άμυαλος· γιατί του μελλόταν να γυρέψει για τον ίδιο τον εαυτό του τον κακό θάνατο και το χαμό. Πολύ συχυσμένος τότε του αποκρίθηκε ο γρήγορος στα πόδια Αχιλλέας:
«Αλίμονο μου, διογέννητε Πάτροκλε, τι είναι αυτό που είπες; Ούτε καμιά προφητεία θεού ξέρω και νοιάζομαι γι' αυτή, ούτε (στ. 50) μου είπε τίποτα από το Δία η σεβάσμια μητέρα μου· αυτός όμως ο φοβερός καημός μου σφίγγει την καρδιά και την ψυχή, όταν κάποιος άνθρωπος θέλει να ζημιώσει τον όμοιο του και να του πάρει πίσω το τιμητικό δώρο, γιατί έχει πιο μεγάλη δύναμη. Αυτό είναι βαρύς καημός για μένα, γιατί έχω τραβήξει τόσα βάσανα. Την κοπέλα που οι Αχαιοί μου την ξεχώρισαν για τιμητικό δώρο και που με το δικό μου το δόρυ την

απόχτησα κυριεύοντας την
καλοτειχισμένη πολιτεία τους, αυτήν
μου την πήρε πίσω μέσ' από τα
χέρια μου ο βασιλιάς Αγαμέμνονας,
ο γιος του Ατρέα, σαν να ήμουν
κανένας τιποτένιος ξωμερίτης.
Όμως αυτά ας τα αφήσουμε· έγιναν
που **(στ. 60)** έγιναν· δεν γίνεται να
κρατήσω το θυμό αδιάκοπα μέσα
μου· αλήθεια, είπα πως δεν θα
πάψω την οργή μου, παρά μονάχα
την ώρα που η βοή και ο πόλεμος
θα φτάσει στα δικά μου τα καράβια.
Εσύ όμως φόρεσε στους ώμους τα
ξακουστά όπλα μου και γίνε
αρχηγός στους φιλοπόλεμους
Μυρμιδόνες στον πόλεμο, τη στιγμή
που το μαύρο σύννεφο των Τρώων
έζωσε με δύναμη τα καράβια, και οι
άλλοι Αργείοι βρίσκονται
στριμωγμένοι δίπλα στη θάλασσα
και δεν τους μένει παρά λίγος πια

τόπος· και η πολιτεία των Τρώων ολόκληρη ξεχύθηκε γεμάτη θάρρος· γιατί δεν βλέπουν πια ν' αστράφτει κοντά τους το μέτωπο της δικής μου περικεφαλαίας. (στ. 70) Γρήγορα θα το έβαζαν στα πόδια και θα γέμιζαν νεκρούς τα χαντάκια, αν ο Αγαμέμνονας μου είχε φερθεί με ευγένεια. Τώρα όμως χτυπούν από όλες τις μεριές το στρατόπεδο μας· γιατί δεν φρενιάζει το δόρυ μέσα στις παλάμες του Διομήδη, του γιου του Τυδέα για να διώξει το χαμό από τους Δαναούς. Και ούτε που άκουσα ακόμα τη φωνή του γιου του Ατρέα, του ανθρώπου που μισώ, να φωνάζει· του Έκτορα μόνο του αντροφονιά αντηχεί, καθώς δίνει κουράγιο στους Τρώες, κι εκείνοι με βοή κρατούν δική τους ολόκληρη την πεδιάδα, νικώντας στη μάχη τους Αχαιοούς. (στ. 80) Όμως και

έτσι, Πάτροκλε, ρίξου τους με
δύναμη, διώχνοντας το χαμό από τα
καράβια, μήπως και μας κάψουν τα
καράβια με φωτιά που καίει και δεν
μας αφήσουν πια να γυρίσουμε. Κι
άκουσέ με και κάνε όπως εγώ θα
βάλω στο μυαλό σου, το πιο
σπουδαίο σημείο από όσα σου λέω
για να βοηθήσεις να πάρω τιμή
μεγάλη και δόξα από όλους τους
Δαναούς, να μου γυρίσουν πίσω την
πανέμορφη κόρη και να μου
δώσουν από πάνω δώρα λαμπρά:
άμα τους διώξεις από τα καράβια,
γύρισε πάλι πίσω· κι αν σου δώσει
ο άντρας της Ήρας, που βροντά
βαριά, να κερδίσεις δόξα, εσύ μην το
(στ 90) θελήσεις να πολεμάς χωρίς
εμένα με τους φιλοπόλεμους Τρώες·
έτσι θα κάμεις να με τιμούν ακόμη
πιο λίγο. Μήτε να σε πάρει το
καμάρι στον πόλεμο και στη μάχη,

καθώς θα σκοτώνεις Τρώες, και
τραβήξεις μπροστά κατά το Ίλιο
μήπως μπει στη μέση κανένας από
τους αιώνιους θεούς του Ολύμπου·
γιατί αυτούς τους αγαπά πάρα πολύ
ο μακροσαΐτευτής Απόλλωνας·
μόνο να γυρίσεις πίσω πάλι, αφού
θα έχεις δώσει φως στα καράβια, και
εκείνους άφησέ τους να πολεμούν
μέσα στην πεδιάδα. Ας ήταν, Δία
πατέρα και Αθηνά και Απόλλωνα, να
μην ξεφύγει το θάνατο μήτε κανένας
από τους Τρώες, όσοι είναι, μήτε
κανένας από τους Αργείους, μονάχα
εμείς οι δυο να γλιτώσουμε από το
χαμό, για να καταλύσουμε μονάχοι
μας εμείς τους (στ. 100) ιερούς
πύργους της Τροίας»

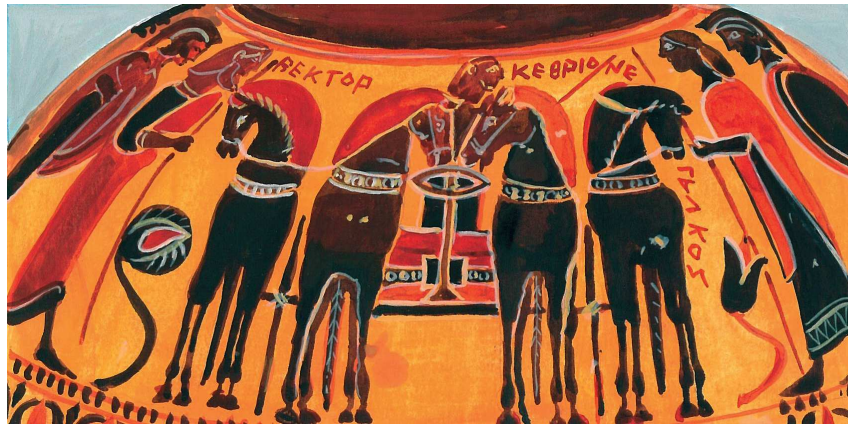
(μτφ. Ό. Κομνηνού-Κακριδή,
εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1954)

Εικόνα 27. Ο Πάτροκλος φοράει τα άρματα του Αχιλλέα. Στέκει μπροστά στο βωμό κρατώντας φιάλη και στρέφει το βλέμμα προς τον καθισμένο Αχιλλέα, που κάνει σπονδή για τον καλό γυρισμό του. Ερυθρόμορφη στάμνος, γύρω στο 480 π.Χ. Ρώμη, Βίλα Τζούλια (αντίγραφο).

ραψωδία Π 684-867

Το κύκνειο άσμα και ο θάνατος του Πάτροκλου

Εικόνα 28. Ο Κεβριόνης πάνω στο άρμα. Τον πλαισιώνουν ο Έκτορας και ο Γλαύκος. Μελανόμορφη υδρία, 575-550 π.Χ. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο (αντίγραφο).

- Ο Πάτροκλος ξεχνάει τις οδηγίες του Αχιλλέα
- Τελευταίες φάσεις της αριστείας του Πάτροκλου
- Ρόλος του Απόλλωνα στο θάνατο του Πάτροκλου

Ο Πάτροκλος φτάνει έως τα τείχη της Τροίας

Τότ' εἶπε του Αυτομέδοντος
ο Πάτροκλος να σπρώξει
685 το αμάξι αυτού κατάποδα
των Τρώων και Λυκίων
ποια τύφλωσις! Αν φύλαγε
τον λόγον του Αχιλλέως,
την μοίραν θα εξέφευγε
την μαύρην του θανάτου.
Αλλά του Δί' αξίζει ο νους
πλιότερο ή του ανθρώπου,
που εύκολα και άνδρ' ατρόμητον
δειλιάζει και την νίκην
690 του αφαιρεί και άλλην φοράν
τον σπρώχνει αυτός στην μάχην
όπως τότ' έβαλε φωτιά στα
στήθη του Πατρόκλου.
Ποιον πρώτον και ποιον
ύστερον εγύμνωσες στην μάχην,

Πάτροκλε, οπότεν οι θεοί
σ' εκάλεσαν στον Άδην;
Έπεσε πρώτα ο Άδρηστος·
ο Αυτόνοος κατόπιν,
695 ο Επίστωρ, ο Μελάνιππος,
ο Πέριμος Μεγάδης,
ο Έχεκλος, ο Έλασος,
ο Μούλιος και ο Πυλάρτης,
κι οι άλλοι εδειλοψύχησαν
κι εφύγαν όλοι εμπρός του.

Η παρέμβαση του Απόλλωνα

Θα 'παιρναν τότε' οι Αχαιοί
την υψηλήν Τρωάδα,
τόσο τριγύρω εμάνιζεν
η λόγχη του Πατρόκλου,
700 στον πύργον αν δεν έστεκεν
ο Φοίβος, που, των Τρώων
υπέρμαχος, τον όλεθρον
εκείνου εμελετούσε.

στ. 684 του Αυτομέδοντος: Ο Αυτομέδοντας ήταν ο τρίτος στη ιεραρχία Μυρμιδόνας μετά τον Αχιλλέα και τον Πάτροκλο. Όταν έπαιρνε μέρος στη μάχη ο Αχιλλέας, ο Πάτροκλος ήταν ηνίοχος του. Τώρα που ο Πάτροκλος έχει τη θέση του πολεμιστή, ο Αυτομέδοντας τον συνοδεύει ως ηνίοχος.

στ. 686 τον λόγον του Αχιλλέως: ο Πάτροκλος ξεχνάει την εντολή του Αχιλλέα, να γυρίσει πίσω, όταν διώξει τους Τρώες από τα πλοία (στ. 83-96).

στ. 688 του Δί' αξίζει ο νους: ο Πάτροκλος είναι καταδικασμένος σε θάνατο και αυτό οφείλεται σε δύο αιτίες: η ορμή του ήρωα αποδίδεται στην αδυσώπητη βουλή του Δία, αλλά και ο ίδιος ο ήρωας είναι υπεύθυνος, αφού ξεχνάει τις εντολές

του Αχιλλέα και βαδίζει με ολέθρια αυτοπεποίθηση στο χαμό του.

στ. 700 ο Φοίβος: κατάλογοι εννιά ή περισσότερων θυμάτων μιας αριστείας προκαλούν πάντοτε την αντίδραση του αντιπάλου. Στη συγκεκριμένη περίπτωση αντιδρά ο Φοίβος, προστάτης της Τροίας, όπως είχε προβλέψει ο Αχιλλέας (στ. 94).

Και τρεις εσκάλωσε φορές
ο Πάτροκλος στο τείχος
και τρεις τον εξετίναξεν
ο Φοίβος με τα χέρια
τ' αθάνατα κτυπώντας του
την φωτεινήν ασπίδα.

705 Αλλ' ότι ως δαίμων τέταρτην
φοράν εχύθη ο ήρωσ,
φοβερήν του 'βαλε κραυγήν
ο Απόλλων και του είπε:

«Πάτροκλε διογέννητε,
δεν έχει ορίσ' η μοίρα
των αποτόλμων Τρώων
συ την πόλιν να πορθήσεις,
ούδ' ο Αχιλλεύς, εις την ανδρειά
περίσσ' ανώτερος σου».

710 Είπε, κι ευθύς ο Πάτροκλος
μακράν εσύρθη οπίσω
για να αποφύγει την οργήν
του μακροβόλου Φοίβου.
Κι έμειν' ο Έκτωρ στες Σκαιές
με τα γοργά πουλάρια·
κι ερεύνα ο νους του αν θα στραφεί
στην ταραχήν της μάχης
ή θα φωνάξει στον λαόν
ν' αποκλεισθεί στο τείχος.

715 Και τούτο ενώ στοχάζονταν,
ήλθεν εμπρός του ο Φοίβος·
άνδρας εφάνη στην μορφήν
καλός και ρωμαλέος,
ο Άσιος, οπού θείον του
τον είχε απ' την Εκάβην,

και ήταν υιός του Δύμαντος,
που πέρα εις της Φρυγίας
τα μέρ' ήταν εγκάτοικος κει
που ο Σαγγάριος ρέει.

720 Εκείνου επήρε την μορφήν
και του 'πε τότε ο Φοίβος:
«Έκτορ', από τον πόλεμον
τι απέχεις; Δεν σου πρέπει.
Άμποτε αντί κατώτερος
να 'μουν ανώτερός σου,
ελεεινήν ανάπαυσιν
θα είχες απ' την μάχην.
Αλλ' έλα, κίνα τ' άλογα στον
Πάτροκλον επάνω
725 ίσως τον πάρ' η λόγχη σου
και ο Φοίβος σε δοξάσει».

στ. 702-705 Και τρείς εσκάλωσε
φορές ...ο ήρωας: ο αριθμός τρία
είναι τυπικός, όχι μόνο στον Όμηρο,
αλλά γενικά στις λαϊκές διηγήσεις

μέχρι σήμερα (βλ. και σχόλ. Α 54).
Τυπικό επικό σχήμα είναι και η
τριπλή επίθεση ενός ήρωα που
αποκρούεται την τέταρτη φορά
(πρβλ. και παρακάτω στ. 784 κ.εξ.).

στ. 709 οὐδ' ο Αχιλλεύς: ο θεός
πληροφορεί τον Πάτροκλο ότι η
πόλη δε θα κυριευτεί από κανέναν
από τους δύο, αφού και ο Αχιλλέας
θα σκοτωθεί πριν από την άλωσή
της.

στ. 717 ο Άσιος: ο ποιητής
υπογραμμίζει τη συγγενική σχέση
του με τον Έκτορα, γιατί έτσι
δικαιολογείται το γεγονός ότι ο
Έκτορας θα δώσει προσοχή στα
λεγόμενά του.

στ. 723 ελεεινήν ανάπαυσιν θα
ἔχεις: θα πλήρωνες άσχημα την
αποχή σου από την μάχη.

Ο Έκτορας επιτίθεται και ο Πάτροκλος σκοτώνει τον Κεβριόνη

Είπε κι εστράφη ο θεός
στον θόρυβον της μάχης
και τον ανδρείον πρόσταξεν
ο Έκτωρ Κεβριόνην
ευθύς κατά τον πόλεμον
τους ίππους να ραβδίσει.
Κι έβαλε τάραχον κακόν
ο Φοίβος στους Αργείους,
730 των Τρώων και του Έκτορος
την νίκην να χαρίσει.
Και ο Έκτωρ δεν εφρόντιζε
τους άλλους να φονεύει
αλλά τους ίππους έσπρωχνε
στον Πάτροκλο επάνω.
Και από τ' αμάξι ο Πάτροκλος
επήδησε κρατώντας
την λόγχην με τ' αριστερό,
κι εφούκτωσε με τ' άλλο
735 χοντρό λιθάρι δοντερό,

και αντιστυλωμένος
το ῥιξε και τον Ἴκτορα
εκτύπησε απ' ολίγο.
Αλλ' όμως τον ηνίοχον
τον Κεβριόνην ήβρε,
που ήταν νοθογέννητος
του δοξαστού Πριάμου,
ενώ κρατούσε τα λουριά,
μες στο μεσόφρυδό του,
740 και ο τραχύς λίθος σύντριψε
τα φρύδια, και όλο εσπάσθη
το κόκαλο, και καταγής
επέσαν οι οφθαλμοί του
αυτού εμπρός στα πόδια του· και
απ' τον λαμπρόν του θρόνον
έπεσε κάτω ως βουτηχτής
και εβγήκεν η ψυχή του.
Και τότε τον ανάπαιξες,
ως Πάτροκλε ιππόμαχε.
745 «Ω κοίτα! Πόσο είν' ελαφρός
που εύκολα βουτάει!

σαν δύτης που βουτάει από την πλώρη στη θάλασσα για να μαζέψει στρείδια.

στ. 749 στο σιάδι: στο ίσιωμα, στο ομαλό έδαφος της πεδιάδας.

Αγώνας γύρω από το νεκρό Κεβριόνη

Είπε, κι ευθύς εχύθηκε
στον ήρωα Κεβριόνην,
την ορμήν είχε λεονταριού,
που τάυρους αφανίζει
ώσπου στο στήθος το κτυπούν
κι η ανδρειά του το φονεύει·
με λύσσαν τέτοιαν, Πάτροκλε,
του εχύθηκες επάνω.

755 Και απ' τ' άλλο μέρος πήδησεν
ο Έκτωρ απ' τ' αμάξι·
κι εκείν' οι δυο πιάσθηκαν
εις τον νεκρόν επάνω

σαν δυο λεοντάρια στο βουνό,
της πείνας λυσσιασμένα,
μάχονται μεγαλόψυχα
για σκοτωμένο ελάφι.

Παρόμοια ποίος τον νεκρόν
να πάρει Κεβριόνην

760 ο Έκτωρ και ο Πάτροκλος,
μάχης δεινοί τεχνίται,
με τον αλύπητον χαλκόν
ν' αντισφαγούν ζητούσαν.

Με πείσμ' από την κεφαλήν
ο Έκτωρ τον κρατούσε·
ο Έκτωρ και ο Πάτροκλος·
κι επάνω των οι άλλοι,
οι Τρώες και οι Δαναοί,
σφοδρήν κρατούσαν μάχην.

765 Και όπως μ' αγών' αντίζηλον
ο Εύρος με τον Νότον
στο όρος δάσος πολεμούν
βαθύ και φουντωμένο
από πολύφλουδες κρανιές
και φράξα και μελέγους,

που σμίγουν όλ', αντικτυπούν
τα μακριά κλαδιά τους,
και όπως συντρίβονται πολύς
ο βρόντος αντηχάει,
770 όμοια με αντίθετην ορμήν
οι Αχαιοί και οι Τρώες
σφάζονταν και την άνανδρην
φυγήν στον νουν δεν είχαν.
Και ως μάχονταν ολόγυρα
εκεί στον Κεβριόνην,
λόγχες εμπήχθηκαν πολλές
και φτεροφόρ' ακόντια
και ασπίδες σκούνησαν
πολλές λιθάρια φουκτωμένα.
775 Και αυτός στο μέσο απέραντος
στον στρόβιλον της σκόνης
κοιτάμενος τους ιππικούς
αγώνες λησμονούσε.
Και όσον ο ήλιος έλαμπε
στα μεσουράνια μέρη
κτυπιόταν κι έπεφταν πολλοί
και απ' τα δύο μέρη ομοίως·

και άμ' έγχειρεν ο ήλιος, όταν
τα βόδια λυώνται,

780 τότε ενικούσαν οι Αχαιοί
χωρίς να θέλ' η μοίρα.

Και από τ' ακόντια ξέσυραν
τον ήρωα Κεβριόνην
μακράν των Τρώων, κι έπειτα
τον γδύσαν απ' τα όπλα.

Στους Τρώας πέφτει ο Πάτροκλος
αφανισμόν να φέρει
και τρεις φορές κραυγάζοντας
τρομακτικώς εχύθη

785 και άνδρες εννέα τη φορά
ροβόλησαν στον Άδη.

στ. 765-766 ο Εύρος με τον Νότον...
δάσος πολεμούν: ο νοτιανατολικός
άνεμος, ο σιρόκος, μαζί με το νοτιά,
όταν φυσούν με ορμή μέσα σε
δάσος πυκνό.

με την παλάμην πετακτὴν
τού επάταξε τους ὤμους
και ὄλην την ράχιν· κι ἔστριψαν
τα μάτια του Πατρόκλου.
Και ο Φοῖβος απ' την κεφαλὴν
τού επέταξε το κράνος,
που αντήχησε, ως εκύλησε
στα πόδια εκεί των ἵππων·
795 και η χαίτη του στα χῶματα
μολύνθη και στο αἷμα.
Και ως τότε δεν εγένετο
να μολυνθεῖ στο χῶμα
ο κῶνος λαμπροφούντωτος,
που ἔσκεπε τ' ωραῖο
μέτωπο και την κεφαλὴν
του θείου Ἀχιλλέως·
και τότε το 'δωκεν ο Ζεὺς
του Ἴκτορος να σκέπτει
800 την κεφαλὴν του κι ἔφθανε
σ' αὐτόν η μαύρ' ἡμέρα.
Κι ἐκόπη το μακρόσκιο
κοντὰρι στην παλάμην

το λογχοφόρο, το βαρύ,
και του 'πεσε απ' τους ώμους
μ' όλον τον τελαμώνά της
η κροσσωμένη ασπίδα.
Και ο Φοίβος, του Διός υιός,
τον θώρακα του λύει.

Πάτροκλος και Εύφορβος

Εθεοκρούσθη ο Πάτροκλος,
του ελύθησαν τα μέλη
και θαμπωμένος έμεινε·
και οπίσω με την λόγχην
τον κτύπησ' ένας Δάρδανος
των ώμων εις την μέσην,
ο Πανθοΐδης Εύφορβος,
που επρώτευε των άλλων
στην λόγχην, εις το τρέξιμο
και στην ιππομαχίαν.

810 Όταν πολέμου αμάθητος
πρωτήλθεν ιππομάχος,
είκοσι άνδρες μόνος του
κατέβασε απ' τους ίππους.

Αυτός πρώτος σ' ελόγχισεν,
ω Πάτροκλε ιππομάχε,
και δεν σε φόνευσε, κι ευθύς
την λόγχην απ' το σώμα
άρπαξε και μες στον στρατόν
εσύρθη, δεν εστάθη
815 ν' αντιταχθεί στον Πάτροκλον,
αν και ξαρματωμένον.
Αλλ' ως το χέρι του θεού
τον δάμασε και η λόγχη,
προς τους συντρόφους
έστρεψε την μοίραν να αποφύγει.

στ. 787 σου εφάνη: η ξαφνική
αποστροφή προς τον ήρωα
φανερώνει τα αισθήματα
συμπάθειας του ποιητή γι' αυτόν,
αλλά και τη συναισθηματική του
φόρτιση λόγω του θανάτου που
πλησιάζει.

στ. 790 στην καταχνιά ολόκλειστος:
ο θεός ήταν καλυμμένος με ομίχλη.

στ. 805 θεοκρούομαι: παθαίνω
σκοτοδίνη από κτύπημα θεού. Ο
Απόλλωνας αφαιρεί από τον
Πάτροκλο τη θεϊκή πανοπλία του
Αχιλλέα, ώστε ευκολότερα να
νικηθεί από τους θνητούς Εύφορβο
και Έκτορα στη συνέχεια. Το μόνο
όπλο του Πατρόκλου που δεν ανήκει
στη θεϊκή πανοπλία του Αχιλλέα, το
δόρυ, θα σπάσει στα δύο (στ. 801-
802).

στ. 808 Εύφορβος: αδελφός του
Πολυδάμαντα.

στ. 814-815: Ο Εύφορβος υποχωρεί,
αν και ο Πάτροκλος είναι άοπλος και
τραυματισμένος. Η δειλή συμπερι-
φορά του Τρώα σε συνδυασμό με
τον έπαινο των πολεμικών του
επιδόσεων (στ. 809-812) τονίζει

ασκομαχώντας ξεψυχά
στον λέοντ' αποκάτω
ομοίως τον ανδράγαθον
υιόν του Μενοιτίου,
πολλών φονέα μαχητών
ο Πριαμίδης Έκτωρ
με λόγχην εθανάτωσε κι
επάνω του εκαυχήθη:

830 «Την πόλιν μας, ω Πάτροκλε,
θαρρούσες ν' αφανίσεις,
και δούλες στην πατρίδα σου
να πάρεις τες γυναίκες,
ανόητε! Και ακούραστα
γι' αυτές ετρικυμίζαν
τ' άλογα τα φτερόποδα
του Έκτορος, κι εκείνος, –
που είμαι πρώτος μαχητής
των φιλομάχων Τρώων,

835 και δεν θα ιδούν, ενόσω ζω,
την δουλικήν ημέρα·
και τώρα σε τα όρνεα
θα φάγουν εις την Τροίαν.

Ἄθλιε! Δεν σε ωφέλησεν
ο ανδρείος Αχιλλέας·
θα σου παράγγελνε πολλά
την ὥραν που εκινούσες:
“Να μη γυρίσεις Πάτροκλε
ιππόμαχε, στα πλοία
840 πριν σχίσεις εις του Ἴκτορος
τα στήθη τον χιτώνα
βαμμένον εις το αίμα του”·
αυτά θα εἶπ’ εκείνος
και αυτά τα λόγια σ’ ἄρεσαν,
ανόητος ως εἶσαι».·
Και, Πάτροκλε, του απάντησες
με την ψυχὴν στο στόμα:
«Ἴκτορ, καυχῆσου ὅσο ημπορεῖς,
τώρα που ο Ζευς και ο Φοῖβος
845 την νίκην σου εχάρισαν –
και αυτοί με καταβάλλουν
εύκολ’, αφού μου αφάιρεσαν
τα ὄπλ’ από τους ὤμους.
Κι εἴκοσιν ὅμοιοι με σε να
εἶχαν ἔλθει εμπρός μου

όλοι νεκροί θα έπεφταν
στην λόγχην μου αποκάτω.

Εμένα η μοίρα εφόνευσεν

η μαύρη με τον Φοίβον

850 και απ' τους θνητούς

ο Εύφορβος· τρίτος εσύ με γδύνεις
Και άκουσε ακόμα τι θα ειπώ

και βάλε το στον νου σου·
ολίγες είν' οι μέρες σου·

και ιδού σε παραστέκει
η μοίρα η παντοδύναμη

κι η ώρα του θανάτου,
οπού απ' το χέρι αδάμαστο

θα πέσεις του Αχιλλέως».

855 Με αυτά τα λόγι' απέθανε·

και κλαίοντας θλιμμένη
την μοίραν, που νεότητα και

ανδρείαν της επήρε,
από τα μέλη του η ψυχή

κατέβηκε στον Άδη.
Νεκρόν τον επροσφώνησεν

ο λαμπροφόρος Έκτωρ:

69 / 116-117

«Ω Πάτροκλε, τον θάνατον
γιατί μου προμαντεύεις;
860 Ποιος ξέρει μήπως ο Αχιλλεύς,
της Θέτιδος ο γόνος,
χάσει αυτός πρώτος την ζωήν
στην λόγχη μου αποκάτω;»
Είπε και μέσ' απ' την πληγήν,
πατώντας τον, την λόγχην
ανέσπασε και ανάσκελον
τον έσπρωξε στο χώμα.
Κι ευθύς στον Αυτομέδοντα
με το κοντάρι εχύθη,
865 που είχε ακόλουθον λαμπρόν
ο ασύγκριτος Πηλείδης,
να τον κτυπήσει, αλλ' έπαιρναν
αυτόν οι ταχείς ίπποι,
οι αθάνατοι, που οι θεοί
χαρίσαν του Πηλέως.

στ. 822 κατήφεια στους Αχαιοούς
εχύθη: η θλίψη που προκαλεί στους

Ἕλληνας ο θάνατος του Πατρόκλου είναι ένας ακόμη τρόπος με τον οποίο ο ποιητής τονίζει τη σημασία της απώλειας και το μέγεθος της ανδρείας του ήρωα.

στ. 826 ασκομαχῶ: αναπνέω βαριά, με δυσκολία.

στ. 832 ετρικυμίζαν: έτρεχαν για να πολεμήσουν.

στ. 837 ἄθλιε: δυστυχισμένη. Ο Έκτορας, γεμάτος έπαρση, κομπάζει και πέφτει σε πλάνη, με αποτέλεσμα να διαστρεβλώνει τις εντολές του Αχιλλέα (στ. 839-842, βλ. στ. 86 κ. εξ.)

στ. 852-854 Τα λόγια του Πατρόκλου είναι προφητικά. Συνήθως οι μελλοθάνατοι στον Όμηρο είχαν μαντικές ικανότητες.

στ. 866-867 οι αθάνατοι: τα ονομαστά άλογα του Αχιλλέα, Ξάνθος και Βαλίος.

Εικόνα 29. Οι Αχαιοί σηκώνουν το κορμί του νεκρού Πάτροκλου, ενώ η ψυχή του πετάει τριγύρω με τη μορφή πάνοπλου πολεμιστή. Ερυθρόμορφος κρατήρας, περίπου 500 π.Χ. Ακράγας, Αρχαιολογικό Μουσείο (αντίγραφο).

Μάχη γύρω από το νεκρό Κεβριόνη

«Ὡς δ' Εὐρός τε Νότος τ'
ἐριδαίνετον ἀλλήλοιν οὖρεος ἐν
βήσσης βαθέην πελεμιζέμεν ὕλην,
φηγόν τε μελίην τε τανύφλοιόν τε
κράνειαν, αἶ τε προς ἀλλήλας
ἔβαλον τανυήκεας ὄζους ἤχῃ
θεσπεσίῃ, πάταγος δέ τε
ἀγνυμενάων, ὡς Τρῶες καὶ Αχαιοὶ
ἐπ' ἀλλήλοισι θορόντες δῆουν,

**οὐδ' ἕτεροι μνῶοντ' ὀλοοῖο
φόβοιο.»**

(Π 765-771)

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

«Ο θάνατος του Διγενή»

**[Απόσπασμα ακριτικού τραγουδιού
που εξυμνεί τα υπεράνθρωπα
κατορθώματα αλλά και το τέλος του
Διγενή]**

**«...Σπίτι δεν τον εσκέπαζε,
σπήλιο δεν τον εχώρει
τα ὄρη εδιασκέλιζε,
βουνού κορφές επήδα,
χαράκι' αμαδολόγαγε
και ριζιμιά ξεκούνιε.
Στο βίτσιμά πιανε πουλιά,
στο πέταμα γεράκια,
στο γλάκιο και στο πήδημα
τα λάφια και τ' αγρίμια.**

**Ζηλεύγει ο Χάρος, με χωσιά
μακρά τονε, βιγλίζει,
κι ελάβωσέ του την καρδιά
και την ψυχή του πήρε».**

**(Ν. Πολίτης, *Εκλογή από τα
τραγούδια του ελληνικού λαού,*
εκδόσεις «γράμματα», Αθήνα 1991,
σελ. 125-126)**

**σπήλιο: σπηλιά, διασκελίζω:
υπερπηδώ, χαράκι: μικρός βράχος,
αμαδολογώ: ρίχνω μια πέτρα (αμά-
δα) προς συγκεκριμένο στόχο,
ριζιμιό: αυτό που έχει ριζώσει
κάπου, που έχει βαθιές και δυνατές
ρίζες, βίτσιμα: το τίναγμα του
σώματος, γλάκιο: (το λάκημα <
λακώ), το τρέξιμο, ο αγώνας
δρόμου, χωσιά: ενέδρα, παγίδα,
βιγλίζω: παραμονεύω, ενεδρεύω,
παρατηρώ αθέατος.**

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ Ή ΕΡΓΑΣΙΑ

- 1.** Ποια είναι τα τελευταία κατορθώματα του Πάτροκλου; Αφού μελετήσετε και την Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας, να δείξετε ότι όλη η δράση του ήρωα στη ραψωδία Π έχει τα χαρακτηριστικά της *αριστείας* με αποκορύφωμα τους στ. 783-785.
- 2.** Πώς δικαιολογείται η μάχη γύρω από το νεκρό Κεβριόνη με βάση τους κανόνες του ομηρικού πολέμου;
- 3.** Ποιο ρόλο παίζει ο Απόλλωνας στην ενότητα; Ο τρόπος με τον οποίο δρα ο θεός στο θάνατο του Πάτροκλου (προσέξτε κυρίως τους στ. 789-790) μειώνει ηθικά τον ίδιο ή προβάλλει περισσότερο την ανδρεία του θύματος του; Να δικαιολογήσετε την απάντησή σας.

4. Να παρακολουθήσετε το σταδιακό αφοπλισμό του Πάτροκλου και να απαντήσετε στα ακόλουθα ερωτήματα: **α)** Με ποια σειρά αφαιρούνται τα όπλα του ήρωα; **β)** Θεωρείτε ότι ο αφοπλισμός του ήταν απαραίτητος και ότι έπρεπε να γίνει από ένα θεό; Να δικαιολογήσετε την απάντησή σας.

5. Τι προοικονομεί η εικόνα του Έκτορα με το κράνος του Αχιλλέα στο κεφάλι (στ. 799-800); Σε ποιο σημείο της ενότητας η *προσήμανση* γίνεται ξεκάθαρη;

6. Αφού μελετήσετε τους στ. 786-855, όπου παρουσιάζεται η πτώση και ο θάνατος του Πάτροκλου, να απαντήσετε στις εξής ερωτήσεις: **α)** Ποιοι (θεοί ή άνθρωποι) συμπράττουν στην ήττα του Πάτροκλου και τι ακριβώς κάνει καθένας; **β)** Με ποιους τρόπους ο ποιητής

προβάλλει την ανδρεία του
συντρόφου του Αχιλλέα;

7. Πού φαίνεται η συμπάθεια
του ποιητή για τον Πάτροκλο;
Να σημειώσετε τα αντίστοιχα χωρία
του κειμένου.

8. Να συγκρίνετε τη συμπεριφορά
και το ρόλο του Απόλλωνα στο
θάνατο του Πάτροκλου με τον τρόπο
τον οποίο χρησιμοποιεί ο Χάρος,
για να σκοτώσει τον Διγενή στο
ακριτικό τραγούδι που εξυμνεί τα
υπεράνθρωπα κατορθώματα του
ακρίτη (βλ. Παράλληλο κείμενο). Να
ελέγξετε τι επιδιώκουν τόσο ο
Όμηρος όσο και ο ανώνυμος
ποιητής του ακριτικού τραγουδιού
με το να αποδίδουν παρόμοιες
συμπεριφορές στον Φοίβο και στον
Χάρο αντίστοιχα.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ – ΣΧΕΔΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1. Ήδη στο προοίμιο του ιλιαδικού έπους επισημάναμε το πρόβλημα της ευθύνης των θνητών και του βαθμού θεϊκής επέμβασης στα ανθρώπινα πράγματα. Παίρνοντας αφορμή από το θάνατο του Πάτροκλου, που παρουσιάζεται από τον ποιητή ως αποτέλεσμα προσωπικής ευθύνης του ήρωα αλλά και της βουλής του Δία (στ. 685 κ.εξ.), να επισημάνετε χωρία από τις ενότητες που διδαχθήκατε μέχρι τώρα, στα οποία προβάλλεται το πρόβλημα της ανθρώπινης ευθύνης, να τα μελετήσετε κατά ομάδες, να καταγράψετε τις σκέψεις και τα συμπεράσματά σας και να τα συζητήσετε στην τάξη.

2. Αφού μελετήσετε την Περιληπτική αναδιήγηση και τις ενότητες της Πραψωδίας που δίνονται αναλυτικά σε συνδυασμό με το εικονογραφικό υλικό που τις πλαισιώνει: α) Να συζητήσετε στην τάξη τις λεπτομέρειες που θέλησε να αποδώσει κάθε καλλιτέχνης με το έργο του. β) Να επισημάνετε τις εικόνες που δεν αποδίδουν ομηρικές σκηνές και να συζητήσετε τι θέλησαν να αποδώσουν με αυτές οι δημιουργοί τους. γ) Ποια λεπτομέρεια του ομηρικού κειμένου νομίζετε ότι θα ερέθιζε δημιουργικά έναν καλλιτέχνη (εικαστικό, θεατρικό συγγραφέα κτλ.) και γιατί; δ) Προσπαθήστε να αποδώσετε τη λεπτομέρεια αυτή με ένα δικό σας έργο (εικαστικό, ποιητικό, θεατρικό κτλ.) και, παρουσιάζοντάς το στην τάξη σας, να εκθέσετε ποιος ήταν ο στόχος

σας και ποιες δυσκολίες
αντιμετωπίσατε για την υλοποίησή
του. [Ενδεικτικές Έννοιες
Διαθεματικής προσέγγισης:
Πολιτισμός, Τέχνη, Δημιουργία,
Ομοιότητα – Διαφορά]

ραψωδία Ρ

Μενελάου ἀριστεία

(Τα κατορθώματα του Μενέλαου)

Περιληπτική αναδιήγηση

Γύρω από το νεκρό Πάτροκλο
διεξάγεται φοβερή μάχη με
πρωταγωνιστή, από την πλευρά
των Αχαιών, τον Μενέλαο. Ο
γνωστός μας Τρώας Εύφορβος,
καθώς διεκδικεί τον νεκρό και τα
όπλα του, γίνεται το πρώτο θύμα
του βασιλιά της Σπάρτης. Ο
Έκτορας, όμως, αναγκάζει τον

Μενέλαο να υποχωρήσει, αφαιρεί από τον Πάτροκλο τα όπλα του Αχιλλέα και τα φορά γεμάτος έπαρση. Ο Δίας, που βλέπει από ψηλά τη σκηνή, τον λυπάται, γιατί ξέρει πως ο θάνατός του είναι πολύ κοντά.

Οι Αχαιοί συνεχίζουν να προστατεύουν τον νεκρό με πρωτεργάτη τον Αίαντα, ενώ τα αθάνατα άλογα του Αχιλλέα, που είχαν φέρει τον Πάτροκλο στη μάχη, φαίνεται να θρηνοούν σαν άνθρωποι το χαμό του. Την ίδια στιγμή συμβαίνει και ένα παράδοξο φαινόμενο: ενώ σε όλο τον τρωαδίτικο κάμπο επικρατεί αιθρία, γύρω από το κορμί του Πάτροκλου έχει πέσει σκοτάδι που κάνει τη μάχη φοβερότερη. Τότε ο Τελαμώνιος Αίαντας προσεύχεται στον Δία να δώσει φως: αν είναι να πεθάνουμε, λέει, ας πεθάνουμε μέσα

στο φως. Η ομίχλη διαλύεται
ξαφνικά και ο Μενέλαος στέλνει τον
Αντίλοχο να φέρει την άσχημη
είδηση στον Αχιλλέα.

Ο Μηριόνης και ο Μενέλαος κατα-
φέρνουν να σηκώσουν το νεκρό
Πάτροκλο, και, προστατευμένοι από
τους δύο Αίαντες, προσπαθούν να
τον μεταφέρουν στο στρατόπεδο,
ενώ η μάχη συνεχίζεται.

Η προσευχή του Αίαντα

«Ζεῦ πάτερ, ἀλλὰ σὺ ρῦσαι ὑπ’
ἡέρος υἱίας Ἀχαιῶν,
ποίησον δ’ αἴθρην, δὸς δ’
ὀφθαλμοῖσιν ἰδέσθαι·
ἐν δὲ φάει καὶ ὄλεσσον, ἐπεὶ νῦ τοι
εὐαδεν οὕτως.»

(P 645-647)

ραψωδία P 424-458
Τα άλογα του Αχιλλέα
(ανάγνωση)

Ο θρήνος των αλόγων

Έτσι εκείνοι εμάχονταν·

ο σιδερένιος θόρυβος της μάχης

425 ανέβαινε στον χάλκινο ουρανό,
περνώντας απ' τον άδειο αιθέρα.

Όμως τα άλογα του Αιακίδα,

αποτραβηγμένα μακριά από
τη μάχη,

έκλαιγαν, από την ώρα

που έμαθαν πως ο ηνίοχος
κυλίστηκε στη σκόνη, χτυπημένος

από τον Έκτορα τον ανδροφόνο.

Ο Αυτομέδων, ο ανδρειωμένος

γιος του Διώρη,

άλλοτε τα χτύπαε με

το ελαφρύ μαστίγιο,

άλλοτε τους μιλούσε με λόγια
γλυκά και άλλοτε τα φοβέριζε·
εκείνα όμως δεν ήθελαν ούτε
να πάνε πίσω στα καράβια
πλάι στον πλατύ Ελλήσποντο
ούτε να μπουν στον πόλεμο
μαζί με τους Αχαιούς.

435 Όπως μένει ακίνητη μια στήλη,
που στέκει πάνω στον τάφο ανδρός
που πέθανε ή γυναίκας,
έτσι έμεναν ασάλευτα,
ζεγμένα στο εξαίσιο άρμα,
με τα κεφάλια χαμηλωμένα στη γη·
ζεστά τα δάκρυα κυλούσαν
από τα βλέφαρά τους στο χώμα,
καθώς εμύρονταν
αποζητώντας τον ηνίοχο·
η σκόνη ερύπαινε τη θαλερή τους
χαίτη
που ξέφευγε από τη ζεύλα και
χυνόταν ζερβά δεξιά πλάι στο ζυγό.

Εικόνα 30. Ο Αχιλλέας ζεύει τα άλογά του. Αττικός μελανόμορφος κώνθαρος, 560-550 π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (αντίγραφο).

Η λύπη του Δία

Όταν τα είδε που εμύρονταν,
τα ελυπήθη ο γιος του Κρόνου,
κούνησε το κεφάλι του και
είπε μιλώντας στην ψυχή του:
«Αχ δυστυχισμένα, γιατί να σας
δώσουμε στον βασιλιά Πηλέα,
αυτός ένας θνητός, και
εσείς αγέραστα και αθάνατα.

445 Μήπως για να γνωρίσετε
τον πόνο μαζί με τους δύσμοιρους
ανθρώπους;

Γιατί από όλα τα πλάσματα
που ανασαίνουν και σαλεύουν
πάνω στη γη
κανένα δεν είναι πιο θλιβερό
από τον άνθρωπο.

Όμως ο Έκτορας, ο γιος
του Πριάμου, δεν θ' ανεβεί
ποτέ πάνω σε σας
ούτε στο λεπτοδουλεμένο άρμα·
γιατί δεν θα τον αφήσω.

Δεν του αρκεί αλήθεια που έχει
τα όπλα και κομπάζει όπως
κομπάζει;

Ορμή στα γόνατα και στην ψυχή σας
θα χαρίσω,

για να σώσετε και τον

Αυτομέδοντα από τον πόλεμο
και να τον φέρετε στα βαθιά καράβια·
γιατί θα δώσω ακόμα δόξα

στους Τρώες,

να σκορπίζουν τον θάνατο,
ώσπου να φτάσουν στα καράβια
με τα γερά σκαριά
455 και βασιλέψει ο ήλιος
και απλωθεί το ιερό σκοτάδι».·
Είπε και στ' άλογα εμφύσησε
ορμή σφοδρή·
Εκείνα τίναξαν τη σκόνη από
τις χაίτες τους χάμω στο χώμα
και ασυγκράτητα έφεραν το γρήγορο
άρμα ανάμεσα στους Τρώες
και τους Αχαιούς.

(Από την *Ανθολογία Αρχαίας
Ελληνικής Γραμματείας*, μτφρ. Θ.Κ.
Στεφανόπουλος, ΟΕΔΒ 2001)

ραψωδία Σ Ὅπλοποιία

(Τα νέα όπλα του Αχιλλέα
κατασκευάζονται)

Περίληπτική αναδιήγηση

Μαθαίνοντας από τον Αντίλοχο τη θλιβερή είδηση, ο Αχιλλέας ξεσπάει σε πικρότατο θρήνο, τον οποίο ακούει η Θέτιδα στα βάθη της θάλασσας και αρχίζει και εκείνη να θρηνεί με τις αδελφές της, τις Νηρηίδες. Στη συνέχεια η θεά αναδύεται, συναντά τον Αχιλλέα στην ακρογιαλιά και του προφητεύει ότι, αν σκοτώσει τον Έκτορα, είναι γραφτό γρήγορα να πεθάνει και ο ίδιος. Μάταιη προειδοποίηση· ο ήρωας είναι κιόλας αποφασισμένος να εκδικηθεί το θάνατο του φίλου του και να δοξαστεί, όποιο κι αν

είναι το τίμημα. Η Θέτιδα δέχεται με πόνο την απόφασή του, αλλά τον παρακαλεί να περιμένει τουλάχιστον να του ετοιμάσει καινούρια πανοπλία ο Ήφαιστος και φεύγει γρήγορα για τον Όλυμπο.

Ενώ η μάχη γύρω από το νεκρό Πάτροκλο συνεχίζεται, ο Αχιλλέας βγάζει μια πολεμική ιαχή τόσο φοβερή που κάνει τους Τρώες να υποχωρήσουν και οι Αχαιοί βρίσκουν την ευκαιρία να μεταφέρουν το νεκρό Πάτροκλο στις σκηνές. Ο Αχιλλέας προστάζει να πλύνουν το κορμί του νεκρού φίλου του και ολόκληρη τη νύχτα τον θρηνεί μαζί με τους Μυρμιδόνες.

Στο μεταξύ ο Ήφαιστος, μετά την παράκληση της Θέτιδας, έχει αρχίσει την κατασκευή θαυμαστών όπλων: θώρακα, κράνος, κνημίδες και κυρίως την ασπίδα, της οποίας

τη διακόσμηση ο ποιητής μάς περιγράφει διεξοδικά. Ο Ήφαιστος απεικονίζει πάνω στην ασπίδα τού μελλοθάνατου ήρωα σκηνές από τη ζωή και τις χαρές των απλών ανθρώπων, πλαισιώνοντάς τες από την εικόνα του σύμπαντος (στο κέντρο) και του Ωκεανού (στην περιφέρεια). Ενδιάμεσα απεικονίζει με λεπτομέρειες δυο πανέμορφες πολιτείες. Στη μια μπορεί να δει κανείς σκηνές ειρηνικές (γάμος και δικαστήριο), ενώ στην άλλη, που είναι πολιορκημένη, εικονίζεται ο πόλεμος. Αλλού απεικονίζει σκηνές από τη ζωή των γεωργών (όργωμα, θερισμός, τρύγος) και των κτηνοτρόφων (επίθεση λιονταριών σε αγέλη βοδιών, βοσκότοπος με κοπάδι προβάτων) και τέλος χορό από νέους και νέες με ρούχα γιορτινά κοντά σ' ένα θείο

τραγουδιστή. Μόλις ο τεχνίτης των θεών τελείωσε το έργο του, απόθεσε τα όπλα μπροστά στη Θέτιδα κι εκείνη τα πήρε στα χέρια της και έτρεξε από τον Όλυμπο να τα παραδώσει στο γιο της.

ραψωδία Σ 478-616
Ο Ήφαιστος κατασκευάζει
την πανοπλία του Αχιλλέα –
Περιγραφή της ασπίδας

Εικόνα 31. Η Θέτιδα στο εργαστήριο του Ήφαιστου Ερυθρόμορφος αμφορέας, 480 π.Χ. περίπου. Βοστόνη, Μουσείο Καλών Τεχνών (αντίγραφο).

- Επίσκεψη στο εργαστήριο του Ηφαίστου
- Η κατασκευή μιας πανοπλίας και τα όπλα που την απαρτίζουν
- Μια ασπίδα έργο τέχνης

Ο Ήφαιστος κατασκευάζει την ασπίδα

Κι έπλασε πρώτα δυνατήν
ασπίδα και μεγάλην,
όλην με τέχνην και τριπλόν
λαμπρόν τριγύρω κύκλον
480 με πέντε δίπλες έγινεν
η ασπίδα και σ' εκείνην
λογιών εικόνες έπλαθε
με την σοφήν του γνώσιν.

Η απεικόνιση του «σύμπαντος»

Την γην αυτού, τον ουρανόν,
την θάλασσαν μορφώνει,
τον ήλιον τον ακούραστον,
γεμάτο το φεγγάρι,

τ' αστέρια οπού τον ουρανόν
ολούθε στεφανώνουν:
485 την δύναμιν του Ωρίωνος,
Υάδες, Πληιάδες,
την Άρκτον, που και Άμαξαν
καλούν, και αυτού γυρίζει
πάντοτε, τον Ωρίωνα
ασάλευτα τηρώντας,
η μόνη που τ' Ωκεανού
το λούσμα δεν γνωρίζει.

Μια πολιτεία σε καιρό ειρήνης

Δύο κατόπιν έκαμεν
ανθρώπων πολιτείες
490 καλές. Στην μίαν γίνονταν
του γάμου χαροκόπι·
νυφάδες απ' τα γονικά
συνόδευαν στην πόλιν
με τα δαδιά και αλαλαγμός
σηκώνετο υμεναίου·
και αγόρια κει στριφογυρνούν
εις τον χορόν τεχνίτες,

αυλοί, κιθάρες αντηχούν
στην μέσην και οι γυναίκες
495 ολόρθες εις τα πρόθυρα
θεωρούσαν κι εθαυμάζαν.
Κι ήταν λαού συνάθροισις
στην αγοράν, που δύο
φιλονικούσαν άνθρωποι
για πρόστιμο ενός φόνου.
Ο ένας που όλα επλήρωσεν
εκήρυττε στα πλήθη,
ο άλλος οπού τίποτε
δεν έλαβε· κι οι δύο

500 εμπρός ηθέλαν στον κριτήν
το πράγμα να τελειώσει.
Του ενός και τ' άλλου με φωνές
τα πλήθη επαίρναν μέρος·
οι κήρυκες τα ησύχαζαν·
και μες στον άγιον κύκλον
στα σκαλισμένα μάρμαρα
εκάθισαν οι γέροι,
και από τα χέρια λάμβαναν
των λιγυρών κηρύκων

505

τα σκήπτρα κι εσηκώνονταν
κι εδίκασε καθένας.
Βαλμένα ήσαν στην μέση
τους δυο τάλαντα χρυσάφι
γι' αυτόν που δικαιότερα
την κρίσιν του προφέρει.

στ. 479 τριπλόν... κύκλον: ο κύκλος, δηλαδή η περιφέρεια ή στεφάνη της ασπίδας, που πρέπει να τη φανταστούμε στρογγυλή, περιγράφεται «τριπλός» ίσως επειδή είχε τρεις διακοσμητικές ζώνες.

στ. 481 εικόνες: η διάταξη των παραστάσεων πάνω στην ασπίδα είναι οργανωμένη σε πέντε ίσες ζώνες που σχηματίζουν ομόκεντρους κύκλους. Για τις παραστάσεις αυτές βλ. αναλυτικά στην Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας Σ, σελ. 121-122.

στ. 485 την δύναμιν του Ωρίωνος, Υάδες, Πληιάδες: η ανατολή και η δύση αυτών των αστερισμών ορίζει χρονικά την περίοδο Μαΐου-Νοεμβρίου, κατά την οποία γίνονται οι κυριότερες αγροτικές ασχολίες, για τις οποίες θα γίνει εκτενής αναφορά στους στ. 540-571 (θερισμός, τρύγος, όργωμα). Τα ουράνια σώματα στην αρχαιότητα ήταν άμεσα συνδεδεμένα με τη ζωή των ανθρώπων, καθώς είχαν σχέση με τον προσδιορισμό του χρόνου (διαδοχή ημερών, μηνών και εποχών) και η κίνησή τους ήταν καθοριστική για τη γεωργία και τη ναυσιπλοΐα.

στ. 486-488 την Άρκτον... το λούσμα δεν γνωρίζει: τη Μ. Άρκτοι αρχαίοι τη φαντάζονταν σαν αρκούδα ή άμαξα. Αυτή δε δύει ποτέ, δε λούζεται στα νερά του

Ωκεανού, αφού είναι πάντα ορατή στους κατοίκους του βόρειου ημισφαιρίου, και αποτελούσε ένα είδος πυξίδας για τους ναυτικούς.

στ. 490-492 χαροκόπι: γλέντι· υμέναιος: το γαμήλιο τραγούδι.

στ. 496 κ.εξ. Αναπαράσταση δίκης. Σε περιπτώσεις ανθρωποκτονίας οι συγγενείς του θύματος είχαν το δικαίωμα της αντεκδίκησης ή δέχονταν, αντί άλλης ποινής, ένα χρηματικό ποσό ως αποζημίωση. Αν δεν συνέβαινε το δεύτερο, ο φονιάς συχνά εγκατέλειπε την πατρίδα του για να σωθεί.

στ. 498-499 που, οπού: ότι. Πρώτος μιλάει ο υπεύθυνος για το φόνο και δεύτερος (ο άλλος) ο μηνυτής, δηλαδή ο συγγενής του θύματος.

στ. 502 στον άγιον κύκλον: ο χώρος όπου εκτυλίσσεται η σκηνή θεωρείται ιερός, ίσως επειδή

εκείνοι δεν επείθοντο και
κρύφια για καρτέρι
οπλίζονταν· εφύλαγαν
το τείχος οι γυναίκες
με όλα τα' ανήλικα παιδιά
και οι γέροντες μαζί τους.

515 Κι εκείνοι εβγαίναν· η Αθηνά
και ο Άρης αρχηγοί τους
χρυσοί και οι δύο με χρυσά
τα ενδύματα, μεγάλοι,
όμορφοι, ωσάν αθάνατοι,
με τ' άρματα και πέρα
ξεχωριζόνταν κι έβλεπες
μικρά τα πλήθη κάτω·
και ότ' έφθασαν όπου έπρεπε
να στήσουν το καρτέρι,

520 στον ποταμόν που επότιζε
καθένας το κοπάδι,
αυτού καθίσαν σκεπαστοί,
με τα λαμπρά τους όπλα.
Και δύο ξέμακρα σκοποί
σταθήκαν καρτερώντας

πότε να ιδούν τα πρόβατα
να φθάσουν κι οι αγελάδες.
Γρήγορα εκείνα επρόβαλαν
και οι δυο βοσκοί κατόπιν

525

και τούτοι ανυποψίαστοι
με σύριγγες επαίζαν.
Κι εκείνοι άμα τους ξάνοιξαν,
επάνω τους χυθήκαν,
μέρος των μόσχων ξέκοψαν
και των λευκών προβάτων
κι έσφαξαν κει και τους βοσκούς·

κι οι άλλοι ως εννοήσαν
στα βόδια τόσην ταραχήν,
σηκώθηκαν απ' όπου

530

καθόνταν στο στρατόπεδο,
και αμέσως ανεβήκαν
εις τ' ανεμόποδ' άλογα
και γρήγορα τους φθάσαν.

Κι εκεί στην ακροποταμιά
την μάχην αρχινήσαν,
κι απ' τα δυο μέρη ερίχνονταν
τα χάλκινα κοντάρια.

Η Έρις μέσα εγύριζεν,
ο Κυδοιμός και η Μοίρα,
535 που άλλον εκράτει αλάβωτον,
κι αιματωμένον άλλον,
άλλον ποδόσερνε νεκρόν
στην ταραχήν της μάχης·
κι ένδυμα εφόρει κόκκινον
απ' των ανδρών το αίμα.
Στρέφονταν κει σαν ζωντανοί
θνητοί κι επολεμούσαν,
και απ' τα δυο μέρη τους νεκρούς
στο σιάδι εποδοσέρναν

στ. 508 δύο στρατοί: όχι δύο διαφορετικά στρατεύματα, αλλά δύο ομάδες από το στρατό των πολιορκητών.

στ. 509 δύο γνώμες είχαν: προφανώς αυτήν τη διαζευκτική μορφή είχε το τελεσίγραφο που απηύθυναν οι πολιορκητές, ύστερα

από το πολεμικό τους συμβούλιο, στους πολιορκημένους.

στ. 515 **εκείνοι:** οι ένοπλοι άντρες της πόλης.

η Αθηνά και ο Άρης: οι δύο πολεμικοί θεοί άλλοτε είναι αντίπαλοι (π.χ. Δ 439) και άλλοτε, όπως εδώ, αντιπροσωπεύουν γενικά την ένοπλη σύγκρουση.

στ. 518 **ξεχωριζόνταν:** οι δύο θεοί διακρίνονταν από τα πλήθη, δηλαδή από τους θνητούς στρατιώτες.

στ. 522 **σκοποί σταθήκαν:** οι σκοποί ανήκουν στους άντρες της πόλης που είχαν στήσει ενέδρα.

στ. 525 **σύριγγες:** ποιμενικοί αυλοί.

στ. 526 **εκείνοι άμα τους ξάνοιξαν:** όταν τους είδαν αυτοί που είχαν στήσει καρτέρι.

στ. 528 **οι άλλοι:** οι πολιορκητές, στους οποίους ανήκουν τα κοπάδια.

στ. 534 η Έρις, δηλαδή η φιλονικία, ο Κυδοιμός, ο θόρυβος και η ταραχή της μάχης, και η ολέθρια Μοίρα του θανάτου (στο πρωτότυπο ὅλοη Κήρ) είναι προσωποποιημένες δυνάμεις που ως θεότητες βοηθούν τον Άρη στο πολεμικό του έργο.

στ. 538 σαν ζωντανοί θνητοί κι επολεμούσαν: οι μαχόμενοι στρατιώτες φάνταζαν πάνω στην ασπίδα σαν ζωντανοί, αληθινοί άνθρωποι.

Όργωμα, θερισμός, τρύγος

540 Έβαλε αλλού τριόργωτο
και μαλακό χωράφι
εκτεταμένον, κάρπιμο
και μέσα ζευγολάτες
πολλοί με τα ζευγάρια τους
το εσχίζαν άνω κάτω.

Και όταν γυρίζαν κι έφθαναν
στον χωραφιού την άκρην,
άνθρωπος τους επρόσφερε
ποτήρι όλο γεμάτο

545 γλυκό κρασί, κι εγύριζαν
στες αυλακιές εκείνοι
πρόθυμοι του μεγάλου αγρού
να φθάσουν εις την άκρην.

Μαυρίζει όπισθεν η γη
και δείχνει αλετρισμένη
μ' όλον οπού 'ναι ολόχρυση,
της τέχνης μέγα θάμα.

Φραγμένο κτήμα θέτει αλλού
που 'χε υψηλά τα στάχια,

550 και μέσα εργάτες θέριζαν
με κοφτερά δρεπάνια.

Και άλλες χεριές επανωτές
στες αυλακιές επέφταν,
και άλλες με καλαμόσχοινα
τες δέναν επιστάτες

τρεις διορισμένοι, ενώ
παιδιά κατόπι τους σηκώναν

χερόβολα στες αγκαλιές
και αδιάκοπα τα εδέναν·

555 και ο κύριος στην αυλακιά
με σκήπτρον εις το χέρι
σιωπηλός εστέκονταν
κι εχαίρετο η ψυχή του.
Παρέκει κάτω από 'να δρυ
σφακτό μεγάλο βόδι
για το τραπέζι ετοίμαζαν·
κι ωστόσο οι γυναίκες
πλήθος αλεύρια μούσκευαν
φαγί για τους εργάτες.

560 Αμπέλι μέγα έβαλεν
αλλού καρπόν γεμάτο,
καλό, χρυσό κι εμαύριζαν
ολούθε τα σταφύλια·
τα κλήματ' ήσαν σ' αργυρά
σταλίκια στυλωμένα.
Και λάκκον από χάλυβα
και κασσιτέρου φράκτην
έσυρε γύρω· και άνοιξε
στην άκρην μονοπάτι,

565 για να περνούν, όταν τρυγάν
το αμπέλι, οι καρποφόροι.
Και αγόρια, κόρες λυγερές,
αμέριμνα στην γνώμην
εφέρναν τον γλυκύν καρπόν
μέσα εις τα καλάθια.
Γλυκιάν κιθάραν έπαιζε
στην μέσην τους αγόρι
και με την λυγερή λαλιά
τον λίνον τραγουδούσε

570 μελωδικά, και όλοι μαζί
τριγύρω του εσκιρτούσαν
και τες φωνές τους έσμιγαν
με το γλυκό τραγούδι.

στ. 540 τριόργωτο: οργωμένο τρεις φορές. Το πολλαπλό όργωμα συντελεί στην ευφορία του χωραφιού.

στ. 547 μαυρίζει: το ρήμα αναφέρεται τόσο στην οργωμένη γη

όσο και στην απεικόνισή της πάνω στην ασπίδα. Ο ποιητής πρέπει να έχει υπόψη του την τεχνική εκείνη με την οποία τοποθετούσαν κάποιο σκουρόχρωμο μεταλλικό κράμα πάνω στο χρυσό υπόστρωμα (πρβ. Σ 561).

στ. 554 χερόβολα: το χερόβολο είναι η ποσότητα που χωράει στο χέρι μας, η χεριά.

στ. 559 αλεύρια μούσκευαν: για να ζυμώσουν.

στ. 562 σταλίκια: οι πάσσαλοι.

στ. 569 τον λίνον τραγουδούσε: το τραγούδι του τρύγου. Ο Λίνος ήταν σπουδαίος μουσικός, που σκοτώθηκε από τον Απόλλωνα, επειδή τόλμησε να τον ανταγωνιστεί στο τραγούδι.

Σκηνές από τη ζωή των κτηνοτρόφων

Αγέλην έκαμεν αλλού

ταύρων ορθοκεράτων,
και οι ταύροι επλάσθησαν

χρυσού και κασσιτέρου ακόμη·
και απ' την αυλήν μουγκρίζοντας
προς την βοσκήν κινούσαν

575 εις το ποτάμι, οπού βροντά
στα τρυφερά καλάμια.

Χρυσοί βαδίζαν τέσσεροι

μ' εκείνους βοδηλάτες,
κι εννέα σκύλοι φύλακες

γοργόποδες τριγύρω.

Και από τους πρώτους της

κοπής δυο τρομερά λιοντάρια
βαρβάτον ταύρον άρπαξαν

που εμούγκρα ενώ τον σέρναν.

580 Και οι σκύλοι επάνω

εχούμησαν και ομού τα παλικάρια.

Και αφού του ταύρου έκοψαν
το δέρμα τα θηρία
αίμα του ερούφαν κι άντερα·
του κάκου οι βοδηλάτες
επάνω τα γοργόποδα
σκυλιά παρακινούσαν.
Δεν εκοτούσαν δάγκαμα
να δώσουν στα λεοντάρια,
585 αλύχταν μόνο από σιμά
και πάλι αναμερίζαν.
Κι έναν πλατύν βοσκότοπον
λευκόμαλλων προβάτων
έκαμ' ο ένδοξος χωλός
μέσα εις καλό λαγκάδι,
στάνες, καλύβες σκεπαστές,
και μανδριά μεγάλα.

στ. 585 αλύχταν... αναμερίζαν:
γάβγιζαν... απομακρύνονταν.

Εικόνα 32. Κυκλικός χορός από θολωτό τάφο (Αγία Τριάδα, Κρήτη). Μουσείο Ηρακλείου.

Κυκλικός χορός

«Ἐν δὲ χορὸν ποίκιλλε περικλυτὸς ἀμφιγυήεις, τῷ ἴκελον οἶόν ποτ' ἐνὶ Κνωσῷ εὐρείῃ Δαίδαλος ἤσκησεν καλλιπλοκάμῳ Ἀριάδνῃ, ἔνθα μὲν ἡῖθεοι καὶ παρθένοι ἀλφεισίβοιαι ὠρχεῦντ', ἀλλήλων ἐπὶ καρπῷ χεῖρας ἔχοντες, τῶν δ' αἶ μὲν λεπτὰς ὀθόνας ἔχον, οἳ δὲ χιτῶνας εἶατ' ἐϋννήτους, ἦκα στίλβοντας ἐλαίῳ· καὶ ῥ' αἶ μὲν καλὰς στεφάνους ἔχον, οἳ δὲ μαχαίρας

**εἶχον χρυσείας ἐξ ἀργυρέων
τελαμώνων. »**

(Σ 590-598)

Χορός

**Κι ἕναν χορόν ιστόρησεν
ο μέγας ζαβοπόδης,**

590 **ὄμοιον μ' αὐτόν που
ο Δαίδαλος εἶχε φιλοτεχνήσει
της Αριάδνης της λαμπρῆς
εἰς της Κνωσοῦ τα μέρη.**

**Αγόρια ἐκεῖ, πολύπροικες
παρθένες εχορεύαν
κι ἐγύριζαν χεροπιαστοί·**

**και οι κόρες εφορούσαν
λινά ἐνδύματα λεπτά,
κι εἶχαν τα παλικάρια**

595 **ἀπό το λάδι λαμπεροῦς
καλόγνεστους χιτώνες.**

**Λαμπρά στεφάνια εἶχαν αὐτές,
εἶχαν χρυσά ἐκείνοι**

γύρω στον κύκλον έθεσε
της στερεής ασπίδος.

Τα υπόλοιπα όπλα

Και την τρανήν ως του 'καμεν
ασύντριφτην ασπίδα,
θώρακα κάμνει π' άστραφτεν
όσο η φωτιά δεν λάμπει,

610 κράνος κατόπι στερεόν
αρμόδιον στο κεφάλι,
καλότεχνο με ολόχρυσο
στην κορυφήν του λόφον,
και από λεπτόν κασσίτερον
μορφώνει τες κνημίδες.

Και όλα τα όπλα ως έκαμε
τα σήκωσε ο τεχνίτης
και του Αχιλλέως τα 'βαλεν
εμπρός εις την μητέρα.

615 Και αυτή με τ' όπλα
π' άστραφταν, του Ηφαίστου δώρο,
εχύθη

ωσάν γεράκι απ' την κορφήν
του χιονισμένου Ολύμπου.

στ. 589 ιστορήσεν: απεικόνισε.

στ. 590-591 ο Δαίδαλος... της
Αριάδνης: ο Δαίδαλος (< δαιδάλλω
= φιλοτεχνώ), πατέρας του Ίκαρου,
ήταν ο φημισμένος τεχνίτης που είχε
κατασκευάσει το Λαβύρινθο στην
Κρήτη. Η Αριάδνη ήταν η κόρη του
Μίνωα, που βοήθησε τον Θησέα να
νικήσει τον Μινώταυρο.

στ. 595 από το λάδι λαμπερούς:
χρησιμοποιούσαν το λάδι για να
κάνουν στιλπνές τις κλωστές με τις
οποίες ύφαιναν.

καλόγνεστους: όμορφα
υφασμένους.

στ. 598-601 Περιγραφή ενός
κυκλικού χορού σε έντονο ρυθμό,
όπως μας αφήνει να εννοήσουμε

η παρομοίωση με τον τροχό του αγγειοπλάστη. Οι χορευτές άλλοτε περιστρέφονταν όλοι μαζί με ταχύτητα και ευκινησία (στ. 598-600) και άλλοτε σχημάτιζαν δυο ομάδες σε αντικριστές σειρές (στ. 601), όπως σήμερα οι κυκλικοί ή αντικριστοί χοροί της δημοτικής μας παράδοσης (βλ. και εικόνα 32).

στ. 599 αρμόδιον: ταιριαστό (πρβ. στ. 610).

στ. 606-607 Ο Ωκεανός περιβάλλει την ασπίδα, όπως περιβάλλει και τη γη, πάνω στην οποία ζουν οι άνθρωποι.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «Το κέντημα του μαντιλιού» του Κ. Κρυστάλλη

«Στην άκρη του γιαλού ξανθή
κάθεται κόρη
κι ωριόπλουμο λευκό
χρυσοκεντάει μαντήλι,
μαντήλι του γαμπρού, του γάμου της
κανίσκι (= δώρο).
Τη θάλασσα κεντάει
με τα νησιά της όλα,
5 κεντάει τον ουρανό με
τα λαμπρά του αστέρια,
τη γη με τα πολλά και
τα ωραία λουλούδια,
κεντάει κι ένα βουνό ψηλό και μέγα·
το χάραμα γλυκά προβάλλει
στην κορφή του
και βάφεται η κορφή και
τ' ουρανού η λουρίδα

10 ροδόλευκη. Νερά καθάρια
κι ασημένια
τα διάπλατα πλευρά ξετρέχουν
κι αυλακώνουν·
χιλιόχρονα, παλιά, βαθιά, ισκιωμένα
ορμάνια (= ρουμάνια, δάση)
κεντάει στες λαγκαδιές
με πράσινο μετάξι.

Στους όχτους (= υψώματα),
στα ριζά, κοπάδια ασπρολογάνε

15 και φαίνονται βοσκοί και
στ' όμορφο κεντίδι
φλογέρες λες κι ακούς, λες και
γροικάς (= ακούς) τραγούδια,
βελάσματα βραχνά και ήχους
από τρουκάνια (= μεγάλα χάλκινα
κουδούνια).

[...]

37 [...] Ολούρα (= γύρω γύρω)
από τον κάμπο
πλήθος μικρά χωριά κεντάει,

χωράφια αλλούθε
με ολόχρυσά σπαρτά, με θημωνιές
(= σωρός από θερισμένα στάχυα),
με αλώνια.

40 Πράσινα αμπέλια αλλού
με κίτρινα σταφύλια,
κίτρινα σαν φλουριά,
κι έμορφα κοπελλούδια
που μπαίνουν με πλεχτά
καλάθια και τρυγάνε.
Γάμον αρχοντικό σ' ένα χωριό
πλουμίζει (= κεντάει, στολίζει)
με νύφη, με γαμπρό, με
φλάμπουρα (= λάβαρα), με ψίκι (=
γαμήλια πομπή).

45 Δράκους αλλού κεντάει και
λάμιες (= τερατώδεις γυναικείες
μορφές) και νεράιδες,
κεντάει κι έναν γιαλό
με ζαφειρένια πλάτια
στην άκρη του γιαλού
την ίδια τη θωριά της

*ολόφαντη ιστορεί από
εμορφιάν και νιότη
και πλούτον και αρχοντιά,
και στα λευκά της χέρια
50 ταργόχειρο κρατεί,
τ' ωριόπλουμο μαντήλι,
μαντήλι του γαμπρού,
του γάμου της κανίσκι [...]».*

*(Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας,
Β΄ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ 2001,
σελ. 387-388)*

2. Η ασπίδα του Ηρακλή

Στην *Ασπίδα*, ένα σύντομο επικό ποίημα που αποδίδεται στον Ησίοδο αλλά ανήκει στον 6ο π.Χ. αιώνα, περιγράφεται η μάχη του Ηρακλή με τον Κύκνο, το γιο του Άρη. Από το ποίημα αυτό προέρχονται τα παρακάτω αποσπάσματα (στ. 238-244, 248-257,

270-276 και 285-292), που αναφέρονται στην ασπίδα του Ηρακλή. Σε αντίθεση με την ασπίδα του Αχιλλέα, στην οποία ο ποιητής περιγράφει ποικίλες σκηνές από την καθημερινή ζωή, ο ποιητής της *Ασπίδος* προτιμά να εντυπωσιάσει. Γι' αυτό και στο ποίημά του πληθαίνουν οι αποτρόπαιες εικόνες και τα φοβερά όντα.

« Άντρες πολεμούσανε φορώντας τα πολεμικά τους άρματα, από τη μιαν αυτοί να σώσουν τον εαυτό τους, υπερασπίζοντας από τον όλεθρο την πόλη τους και τους γονιούς τους, κι από την άλλη εκείνοι θέλοντας την πόλη να κουρσέψουν. Πολλοί κείτονταν που έπεσαν, μα πιο πολλοί στη μάχη που 'χαν στήσει πολεμούσαν. Πάνω από τα χυτά στο χάλκωμα καλοχτισμένα

**καστροπύργια γοερά οι γυναίκες
φώναζαν και σχίζανε τα μάγουλά
τους – κι ήτανε σάμπως ζωντανές,
δουλειά του ξακουστού Ηφαίστου
[...]. Και οι σκοτεινές ανάμεσά τους
Κήρες τ' άσπρα χτυπώντας δόντια
τους, τρομάρα να τις βλέπεις,
ζοφερές, αιματωμένες και φριχτές
για τα κορμιά που επέφταν συνε-
ρίζαν κι όλες ορμούσανε να πιούνε
μαύρο γαίμα. Κι όποιον πεσμένο
πρωταρπάζανε, ή μόλις χτυπημένον
που έπεφτε του μπήγαν στο κορμί τα
νύχια τα μεγάλα τους, και του
κατέβαινε στον Αδην η ψυχή, στον
παγωμένο Τάρταρο. Κι όταν η ψυχή
τους χόρταινε αίμα ανθρώπινο,
ξωπίσω το κουφάρι ερίχνανε, και
ξαναφέρνανε τη λύσσα τους στης
μάχης μέσα την αντάρα. [...]**

**Κι ήτανε πλάι μια πόλη μ' όμορφο
καστρί. Εφτά πόρτες χρυσές
καλοπροσαρμοστές στα
πανωπόρτια τη σφαλούσαν. Οι
άντρες με γιορτάσια και χορούς
γλεντούσανε. Πολλοί φέρνανε μ'
άμαξα καλότροχη τη νύφη προς το
σπίτι του γαμπρού κι ανέβαινε
μακρύ-μακρύ του υμεναίου
τραγούδι, ενώ απ' τις αναμμένες
δάδες που κρατούσαν δούλες μια
γλυκιά από μακριά χυνόταν λάμψη
[...]. Άλλοι μπροστά στην πόλη
καβάλα σ' άλογα γυμνάζονταν. Κι οι
γεωργοί τη γη τη θεία σχίζανε, κι
είχανε τους χιτώνες αναζώσει. Κι
ήταν πολύς καρπός για θέρισμα
παρέκει· άλλοι θερίζανε με κοφτερά
δρεπάνια τα γερτά καλάμια με τ'
αστάχια τα πυκνά – ήταν σα να
'βλεπες στ' αλήθεια τον καρπό της
Δήμητρας·**

*κι άλλοι τα δέναν σε χερόβολα και τα
'ριχναν στ' αλώνι· κι άλλοι
τρυγούσανε σταφύλια [...]».*

(*Ησίοδος, Ασπίς Ηρακλέους*, μτφρ.
Π. Λεκατσάς, εκδ. Ζαχαρόπουλος,
Αθήνα ¹1941)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ Ή ΕΡΓΑΣΙΑ

1. Αφού εντοπίσετε τις σκηνές που απεικονίζονται πάνω στην ασπίδα του Αχιλλέα, να τις απαριθμήσετε δίνοντας έναν τίτλο σε καθεμιά, να τις περιγράψετε με λίγα λόγια και να δείξετε ότι στο επίκεντρο των περισσότερων σκηνών βρίσκεται ο πολιτισμένος άνθρωπος.

2. Στην περιγραφή της ασπίδας και των άλλων όπλων ο ποιητής αναφέρεται συχνά στην τεχνική του

Ήφαιστου. Αφού εντοπίσετε αυτά τα σημεία, να γράψετε τα συμπεράσματά σας σχετικά με το επίπεδο ανάπτυξης του υλικού πολιτισμού (τέχνη, τεχνική κτλ.) στην ομηρική εποχή.

3. Στους στ. Σ 508-539 περιγράφεται ένας τυπικός πόλεμος της ηρωικής εποχής. Αφού προσδιορίσετε τις κύριες φάσεις του, να βρείτε ομοιότητες με τον ιλιαδικό πόλεμο και να δικαιολογήσετε τις παρατηρήσεις σας με στοιχεία από το κείμενο ή από τις ενότητες που έχετε διδαχθεί σε προηγούμενα μαθήματα.

4. Μολονότι ο ποιητής για να παρουσιάσει όσα εικονίζονται πάνω στην ασπίδα χρησιμοποιεί την περιγραφή, οι εικόνες δεν είναι στατικές αλλά μοιάζουν με μικρές αφηγήσεις, δηλαδή στην περιγραφή υπάρχει κίνηση, δράση, ακούγονται

ήχοι και αναφέρονται σκέψεις η συναισθήματα των προσώπων που απεικονίζονται. Μπορείτε να βρείτε ορισμένα τέτοια παραδείγματα;

5. Ποια θέση επιφυλάσσει για τον εαυτό του ο ποιητής και πώς προβάλλει την αξία του ως δημιουργού σε όλη τη διάρκεια της περιγραφής; Αφού θυμηθείτε και όσα μάθατε στην Οδύσσεια για τους αοιδούς, να συζητήσετε στην τάξη σχετικά με το έργο και την κοινωνική θέση αυτών των καλλιτεχνών στην ομηρική κοινωνία.

6. Να συγκρίνετε την ασπίδα του Αχιλλέα: α) με την ασπίδα του Ηρακλή και β) με το μαντίλι που κεντάει η κόρη στο ποίημα του Κ. Κρυστάλλη. Να βρείτε ομοιότητες ή διαφορές, τις οποίες να δικαιολογήσετε.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ – ΣΧΕΔΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1. Η περιγραφή της ασπίδας του Αχιλλέα αποτελεί φανταστική «έκφραση». Αφού θυμηθείτε και συζητήσετε στην τάξη τι σημαίνει ο τεχνικός όρος «έκφραση», θα χωριστείτε σε ομάδες και θα ασχοληθείτε με τα ακόλουθα θέματα:

- α)** Παραδείγματα «εκφράσεων» από την *Οδύσσεια*, την *Ιλιάδα* η άλλα κείμενα.
- β)** Επίσκεψη σε κάποιο μουσείο και δημιουργία μικρού καταλόγου έργων τέχνης που θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο «έκφρασης».
- γ)** Δημιουργία της δικής σας «έκφρασης» για έναν χώρο, ένα τοπίο η ένα έργο τέχνης που σας εντυπωσίασε.
- δ)** Παρουσίαση της ασπίδας του Αχιλλέα με έναν τρόπο

καλλιτεχνικής έκφρασης που σας
ταιριάζει (π.χ. ζωγραφική, μακέτα
κτλ.). [Ενδεικτικές Έννοιες
Διαθεματικής προσέγγισης:
Πολιτισμός, Τέχνη, Δημιουργία,
Σύστημα, Μοτίβο]

2. Αφού σημειώσετε τους αστερι-
σμούς που εικονίζονταν πάνω στην
ασπίδα του Αχιλλέα και συζητήσετε
για τη μυθολογική προέλευση των
ονομάτων τους, να εργαστείτε σε
ομάδες στα ακόλουθα θέματα: α)
Σχηματική αναπαράσταση του
ουράνιου θόλου και εντοπισμός της
θέσης των αστερισμών αυτών. β) Ο
ρόλος των αστερισμών αυτών και
γενικότερα των αστέρων στην
Οδύσσεια και την *Ιλιάδα*. γ) Η
κίνηση των αστερισμών και η ζωή
του ανθρώπου στην αρχαιότητα και
σήμερα. δ) Η θέση των αστερισμών

**στο λαϊκό πολιτισμό με
συγκεκριμένα παραδείγματα (π.χ.
δημοτικά τραγούδια, έργα λαϊκής
τέχνης κτλ.). [Ενδεικτικές Έννοιες
Διαθεματικής προσέγγισης:
Πολιτισμός, Χρόνος, Φύση, Τέχνη,
Επιστήμη]**

ραψωδία 7
Μήνιδος ἀπόρρησις
(Ο Αχιλλέας αποκηρύσσει
την οργή του)

Περιληπτική αναδιήγηση

Το ξημέρωμα της 27ης μέρας της *Ιλιάδας* (4η της μάχης) η Θέτιδα φέρνει τα ολοκαίνουρια όπλα στον Αχιλλέα, που θρηνεί ακόμη το νεκρό φίλο του. Η θεά στάζει αμβροσία και νέκταρ στα ρουθούνια του νεκρού, ώστε να μείνει αναλλοίωτος, και συμβουλεύει το γιο της να συγκαλέσει συνέλευση, να συμφιλιωθεί με τον Αγαμέμνονα και μετά να οπλιστεί για τη μάχη.

Ακολουθώντας τις υποδείξεις της, ο Αχιλλέας συγκαλεί την αγορά των Αχαιών και παίρνει πρώτος το λόγο· ο ήρωας αποκηρύσσει την οργή του

και ζητάει από τον Αγαμέμνονα να παρατάξει αμέσως το στρατό, γιατί βιάζεται να εκδικηθεί. Ο αρχηγός του στρατού με ύφος απολογητικό δηλώνει μετανιωμένος και έτοιμος να επανορθώσει, δίνοντας στον Πηλείδη τα δώρα που του υποσχέθηκε την προηγούμενη μέρα ο Οδυσσέας. Ο Αχιλλέας όμως βιάζεται· εκείνο που προέχει γι' αυτόν είναι η εκδίκηση. Τότε παρεμβαίνει ο Οδυσσέας, για να υποστηρίξει ότι πρέπει να γευματίσει πρώτα ο στρατός και ο Αγαμέμνονας να ικανοποιήσει ηθικά και υλικά τον Αχιλλέα. Ακολουθεί θυσία και όρκος του Αγαμέμνονα, ενώ ο Αχιλλέας υποχωρεί και δέχεται να γίνουν όλα με τάξη.

Μετά το τέλος της συνέλευσης, οι Μυρμιδόνες οδηγούν τη Βρισηίδα μαζί με όλα τα δώρα στη σκηνή του Αχιλλέα, όπου αυτή βλέπει το νεκρό

Πάτροκλο και ξεσπάει σε μοιρολόι. Στο μεταξύ οι Αχαιοί ετοιμάζονται έχοντας και τον Αχιλλέα ανάμεσά τους. Ο ποιητής μάς παρουσιάζει με λεπτομέρειες την εμφάνιση του ήρωα, την καινούρια πανοπλία του και την ετοιμασία του αμαξιού του με ηνίοχο τον Αυτομέδοντα. Ο γιος του Πηλέα είναι πανέτοιμος να εκδικηθεί το θάνατο του φίλου του, αν και ξέρει ότι αυτό θα φέρει πιο κοντά και το δικό του τέλος. Του το θυμίζει άλλωστε με τρόπο «θαυμαστό» το άλογο του, ο Ξάνθος. Το όμορφο άλογο, με φωνή που του έδωσε η Ήρα, προφητεύει το θάνατο του ήρωα. Ο Αχιλλέας, ωστόσο, έχει πάρει την απόφαση του και ορμάει στη μάχη.

ραψωδία Τ 1-152

Η συμφιλίωση του Αχιλλέα με τον Αγαμέμνονα

- Μια ακόμη συνάντηση Αχιλλέα και Θέτιδας: ο ήρωας δέχεται από τη μητέρα του την καινούρια πανοπλία και συμβουλές
- Η απόρρησις της μήνιδος – Η συμφιλίωση
- Τη θέση του θυμού παίρνει η δίψα για εκδίκηση

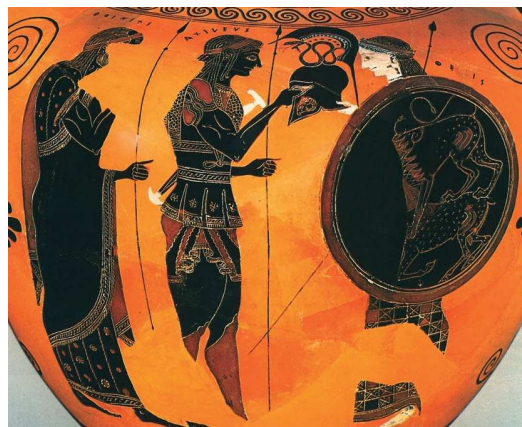
«Ἦώς μὲν κροκόπεπλος ἀπ’
Ὠκεανοῖο ῥοάων ὄρνυθ’, ἴν’
ἀθανάτοισι φῶς φέροι ἠδὲ
βροτοῖσιν· ἢ δ’ ἐς νῆας ἵκανε θεοῦ
πᾶρα δῶρα φέρουσα.»

(Τ 1-3)

Εικόνα 33. Η Θέτιδα παραδίδει τα όπλα στον Αχιλλέα.

Μελανόμορφος αμφορέας γύρω στο 525 π.Χ. Βοστώνη,

Μουσείο Καλών Τεχνών (αντίγραφο).

Η Θέτιδα παραδίδει στον Αχιλλέα τη νέα πανοπλία του

Ἄφηνε του Ωκεανού

τα βάθ' η ροδισμένη

Ἡώς να φέρει των Θεών

το φως και των ανθρώπων·

κι έφερ' η Θέτις του θεού

τα δώρ' αυτά στα πλοία.

Ἴβρε σιμά στον Πάτροκλο

τον ποθητόν υιόν της

5 πικρά να κλαίει, και πολλοί

τριγύρω του εθρηνούσαν

σύντροφοι, κι η ασύγκριτη

θεά σιμά τους ήλθε.

Το χέρι του ἔπιασε σφικτά,
προσφώνησέ τον κι εἶπε:
«Παιδί μου, αυτόν ν' αφήσομε,
με ὅλο μας τον πόνο,
να κείτεται, ως τον δάμασε
η βουλή των αθανάτων·
10 του Ηφαίστου τώρα δέξου εσύ
τ' ἄρματα τα ωραία,
που ὅμοια δεν εφόρεσε
κανείς θνητός ἀκόμη».
Εἶπε και καθὼς ἔθεσεν
εμπρός στον Ἀχιλλέα
τ' ἄρματα τα καλότεχνα,
κείν' ἀντηχήσαν ὅλα.
Οι Μυρμιδόνες τρόμαξαν,
κανείς να τ' ἀντικρίσει
15 δεν ετολμούσε κι ἔφυγαν·
και ἄμα τα εἶδ' ἐκείνος,
μέσα του ἐχόχλασε η χολή
βαθύτερα και ἀστράψαν
ὡσάν φωτιά τα μάτια του·
κι ευφραίνετο να πιάνει

τα ωραία δώρα του θεού·
και αφού να τα θωράει

τα εξαίσια κείνα θαύματα
μες στην ψυχήν του ευφράνθη,

20 είπε προς την μητέρα του:

«Τ' άρματα, ως μητέρα,
τέτοια τα χάρισε ο θεός,

καθώς να είναι αρμόζει
έργα θεών, και οπού θνητός
δεν τα κατασκευάζει.

Και τώρα εγώ θ' αρματωθώ·
μόνον πολύ φοβούμαι

μήπως εις τον ανδράγαθον
υιόν του Μενοιτίου

25 στες ανοικτές λαβωματιές
αισchrές βοηθήσουν μύγες

και τα σκουλήκια γεννηθούν
και τον νεκρόν να φθείρουν,

αφού τον άφησε η ψυχή, και
όλο σαπεί το σώμα».

Κι η ασημόποδη θεά
σ' εκείνον αποκρίθη:

«Παιδί μου, αυτόν τον στοχασμόν
ποσώς μη βάλει ο νους σου.

30 Από τες μύγες, άγριες σπορές
που κατατρώγουν
τον σκοτωμένο μαχητήν,
εγώ θα τον φυλάξω·
κι εάν σταθεί κειτόμενος,
όσο να κλείσει ο χρόνος,
άβλαπτο και καλύτερο
θα στέκεται το σώμα.

Κάλεσε ωστόσο εις σύνοδον
των Αχαιών τους πρώτους
35 και βάλε κάτω τον θυμόν
που έχεις στον Ατρείδη,
κι ευθύς ρίξου στον πόλεμον
και περιζώσου ανδρείαν».

Είπε και τον εγέμισεν
ανδραγαθία και θάρρος
και στα ρουθούνια του νεκρού
ρόδινο στάζει νέκταρ
και αμβροσίαν, άφθαρτο
το σώμα να κρατήσει.

στ. 2 **Ηώς:** η αυγή. Η εμφάνιση της Αυγής στην αρχή της ραψωδίας υπονοεί ίσως την αλλαγή στην εξέλιξη της δράσης, αφού σε λίγο ο Αχιλλέας θα εγκαταλείψει το θυμό του.

στ. 9 **ως τον δάμασε η βουλή των αθανάτων:** αφού σκοτώθηκε με τη θέληση των θεών.

στ. 16 **μέσα του εχόχλασε η χολη βαθύτερα:** αγρίεψε βαθιά μέσα του η δίψα για εκδίκηση πιο πολύ, γιατί τώρα είχε μπροστά του τα όπλα με τα οποία θα μπορούσε να την ικανοποιήσει.

στ. 23-24 **πολύ φοβούμαι... υιόν του Μενoitίου:** ο Αχιλλέας δε βιάζεται να φορέσει τη νέα πανοπλία, αλλά ενδιαφέρεται για το νεκρό σώμα του Πάτροκλου: η ιδιότητα του στρατιώτη υποχωρεί

μπροστά στη φιλία.

στ. 29 ποσώς: καθόλου.

στ. 38-39 νέκταρ και αμβροσίαν:

όπως και στην περίπτωση του Σαρπηδόνα (Π 670), το νέκταρ και η αμβροσία χρησιμοποιούνται εδώ ως μύρα που προφυλάσσουν τον νεκρό από τη σήψη.

Ο Αχιλλέας συγκαλεί συνέλευση του στρατού

40 Και παίρνει την ακρογιαλιάν
ο θείος Αχιλλέας
και με κραυγή τρομακτική
σηκώνει τους Αργείους.
Και αυτοί που πάντοτ' έμεναν
στην περιοχή των πλοίων,
και όσοι τα πλοία κυβερνούν
και στρέφουν το πηδάλι,
οι οικονόμοι, οι μοιρασταί
του σίτου, ετρέξαν όλοι

45 στην σύνοδον που εφάνηκε
και πάλιν ο Πηλείδης
που τόσον έλειπε καιρόν
απ' τον σκληρόν αγώνα.
Με χωλό πόδι εβάδιζαν
του Άρη δυο βλαστάρια,
Τυδείδης ο ανδράγαθος
και ο θείος Οδυσσέας,
και ακούμπαν στα κοντάρια τους,
ως ήσαν λαβωμένοι,

50 και της συνόδου εκάθισαν
στες έδρες που 'ναι οι πρώτες
Κατόπιν ήλθεν ύστερος
ο μέγας Αγαμέμνων,
είχε κι εκείνος λάβωμα
που στον σκληρόν αγώνα
με κονταριά τού άνοιξεν
ο Αντηνορίδης Κόων
και ως όλοι ομού συνάχθηκαν
οι Αχαιοί, σηκώθη

55 στη μέση τους και ομίλησεν
ο θείος Αχιλλέας:

και πρέπει να δαμάσομεν
στα στήθη την ψυχή μας.
Παύω εγώ τώρα την χολήν
ότι ποσώς δεν πρέπει
θυμόν να τρέφω αιώνιον
συ μην αργείς ωστόσο
στον πόλεμον τους Αχαιούς
αμέσως να σηκώσεις·
70 ότι τους Τρώας άντικρυ θα
δοκιμάσω αν θέλουν
να ξενυχτούν στα πλοία μας·
θαρρώ που όσοι προφθάσουν
να φύγουν απ' τη λόγχη μου
και απ' τον δεινόν αγώνα
πολλή χαρά θενά αισθανθούν
τα γόνατα να κλίνουν».·
Είπεν αυτά κι εχάρηκαν
οι Αχαιοί γενναίοι
75 που άφησε ο μεγαλόψυχος
Πηλείδης το θυμό του.

στ. 42 κ.εξ. Η πάνδημη συμμετοχή (πρβ. στ. 54), ακόμη και των μη μάχιμων, τονίζει τη μεγάλη σημασία αυτής της συνόδου.

στ. 47 με χωλό πόδι:
κουτσαίνοντας. Ο Διομήδης πληγώθηκε από τον Πάρη (Λ 375 κ.εξ.), ο Οδυσσέας από τον Σώκο (Λ 434 κ.εξ.) και ο Αγαμέμνονας από τον Κόωνα (Λ 251 κ.εξ.).

στ. 61 δεν θα εδάγκαναν τόσο Αχαιοί το χώμα: δε θα πέθαιναν τόσοι Αχαιοί.

στ. 73 τα γόνατα να κλίνουν: να ξαπλώσουν για να ξεκουραστούν.

Ο λόγος του Αγαμέμνονα

Και προς αυτούς ομίλησεν
ο μέγας Αγαμέμνων
εκείθεν όπου εκάθονταν,
χωρίς να προχωρήσει:

«Ἦρωες φίλοι Δαναοί,
θεράποντες του Ἄρη,
ν' ακούετ' ανεμπόδιστος
ὅποιος τον λόγον έχει

80 η τάξις θέλει· κι ἔμπειρον
η διακοπή πειράζει·
να ειπεί, ν' ακούσει ποιος μπορεί
στον θόρυβον που κάνουν
τα πλήθη; Και ψηλόφωνος
δειλιάζει δικηγόρος.
Εἰς τον Πηλείδην τώρα εγώ
θα εξηγηθῶ κι οἱ ἄλλοι
Αργεῖοι κείνο οπού θα ειπῶ
καλά νοήσεται ὅλοι.

85 Πολλές φορές οἱ Αχαιοί
μ' ονειδίσαν για τούτο,
αλλ' αἴτιος δεν εἰμ' εγώ·
αλλά εἶναι ο Ζεὺς κι η Μοῖρα
καὶ η νυκτοπλάνητη Ερινύς,
που την αγρίαν Ἄτην
τότε μέσα στη σύνοδον
εβάλαν εἰς τον νουν μου,

και του Αχιλλέως πήρα
εγώ ο ίδιος το βραβείον.

90 Και τι θα έκανα; Ο θεός
τα πάντα κατορθώνει.
Σεβαστή κόρη του Διός
η Άτ' η ολεθρία
κατάρατη αερόποδη,
το χώμα δεν εγγίζει
ανάερ' από τες κεφαλές
γυρίζει των ανθρώπων
για να τους βλάψει, και άσφαλτα
έν' απ' τους δυο τους δένει·

95 τον Δί' ακόμη έβλαψε, που
υπέρτατον τον λέγουν
και οι θνητοί και οι αθάνατοι·
όμως και αυτόν η Ήρα
απάτησε, αν και αδύνατη,
με δόλον την ημέραν
εκείνην, οπού έμελλε στην
πυργωμένη Θήβην
του Ηρακλή την δύναμιν
η Αλκμήνη να γεννήσει.

100 Ὅτ' εἶπε αὐτὸς καυχώμενος
στους αθανάτους ὅλους:
“Σεις ὅλοι αθάνατοι θεοί,
θεές και σεις, ακούτε
ὅ,τι στα στήθη μου η ψυχὴ
να εἰπῶ παρακινεῖ με·
θα φέρει σήμερα στο φως
η ωδινοφόρα Εἰλείθουα
ἄνδρα που γύρω των λαών
θα βασιλεύσει ὅλων

105 κατάγεται απ' το αἷμα μου
και από την γενεάν μου”.

στ. 77 ἐκεῖθεν ὅπου ἐκάθονταν: ο
Αγαμέμνονας μιλάει ἀπό τη θέση
του, χωρίς να προχωρήσει στο
κέντρο της συνέλευσης, στο βήμα,
ἴσως ἐπειδὴ τον πονούσε το τραῦμα
του.

στ. 80 κι ἔμπειρον η διακοπὴ
πειράξει: ἀκόμη κι ἓναν ἔμπειρο

ρήτορα είναι δυσάρεστο να τον διακόπτουμε, όταν μιλάει.

στ. 82 ψηλόφωνος δικηγόρος: ρήτορας με δυνατή φωνή.

στ. 87 η νυκτοπλάνητη Ερινύς: η θεά που τιμωρεί τους άδικους.

Επειδή ήταν θεά του Κάτω κόσμου χαρακτηρίζεται εδώ *νυκτοπλάνητη* (= που περπατάει στα σκοτεινά). Ο Αγαμέμνονας αποδίδει τη συμπεριφορά του σε υπερφυσικές δυνάμεις: στον Δία, στη Μοίρα και στην Άτη.

στ. 91 η Άτ' η ολεθρία: η Άτη, την οποία περιγράφει αλληγορικά εδώ ο ποιητής, ήταν κόρη του Δία και ασκούσε τη δύναμη της ακόμη και εναντίον του. Πρόκειται για την παραφορά και την τύφλωση του νου που στέλνει η θεία δίκη, όταν θέλει να τιμωρήσει κάποιον. Τις συμφορές που προκαλούσε μπορούσαν να τις επανορθώσουν

πατέρας του είναι ο Σθένελος
και πάππος ο Περσέας,
γένος σου· και του στέκεσαι
το σκήπτρο των Αργείων”.

125 Είπε· στα σπλάχνα του Διός
δριμύς εμπήκε πόνος.
Την Άτην άρπαξεν ευθύς
απ’ τες λαμπρές πλεξίδες
με την χολήν εις την καρδιά
και όμοσε μέγαν όρκον:
“Ποτέ στ’ αστέρια τ’ ουρανού
και στες κορφές του Ολύμπου
η Άτη, όλεθρος κοινός,
στο εξής να μην πατήσει”.

130 Είπε και με το χέρι του
την πέταξε από τ’ άστρα
σφενδονιστικά κι έφθασε αυτή
στους τόπους των ανθρώπων.
Πάντοτ’ εστέναζε απ’ αυτήν
όταν τον ποθητόν του
εβασανίζαν οι απρεπείς αγώνες
του Ευρυσθέως.

στ. 115-116 του Περσηιάδου
Σθενέλου: στην Αργολίδα, πριν από
τον Ατρέα την εξουσία είχε η γενιά
του Περσέα, του οποίου γιος ήταν ο
Σθένελος (αυτός δεν είχε καμιά
σχέση με τον Σθένελο το γιο του
Καπανέα και σύντροφο του
Διομήδη).

στ. 117 εμέτρα επτά φεγγάρια:
ήταν επτά μηνών έγκυος.

στ. 119 της Αλκμήνης τη γέννα: τη
γέννηση του Ηρακλή.

στ. 140-141 Βλ. *I*121 κ.εξ.

**Ο Αχιλλέας βιάζεται να μπει στη
μάχη**

145 Και ο πτεροπόδης Αχιλλεύς
σ' εκείνον αποκρίθη:
«Τα δώρα είναι στο χέρι σου
να δώσεις, ως αρμόζει,

ή να κρατήσεις· τώρα εμείς
στην μάχην ας χυθούμε·
δεν πρέπει εδώ να τρίβομε
με λόγια τον καιρό μας·
το μέγα έργον άπρακτον
ακόμη μένει οπίσω·
150 και όπως και πάλι πρόμαχον
θα ιδείτε τον Πηλείδην
να κόβει με τη λόγχη του
τες φάλαγγες των Τρώων·
μ' αυτό στον νουν ανδράγαθα
καθείς ας πολεμήσει».

στ. 149 το μέγα έργον: η εκδίκηση
για το θάνατο του Πάτροκλου, ο
φόνος δηλαδή του Έκτορα.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Η Άτη (Τύφλωση) και οι Παρακλήσεις (Λιτές)

Ο Φοίνικας, δάσκαλος του Αχιλλέα, προσπαθεί να πείσει τον ήρωα να αποκηρύξει την οργή του και να δεχτεί τα δώρα και τη συγγνώμη του Αγαμέμνονα:

*«Γιατί ’ναι κόρες κι οι Παράκλησες
του Δία του τρισμεγάλου,
κουτσές, με αλλήθωρα τα μάτια
τους, με μούτρα ζαρωμένα,
και πολεμούν να φτάσουν
τρέχοντας ξοπίσω από την Τύφλα.
Μα η Τύφλα, δυνατή, με ολόγερα
ποδάρια, τρέχει απ’ όλες
πολύ πιο μπρος στη γης αλάκερη,
και στους θνητούς προφταίνει
κακό να κάνει, κι οι Παράκλησες
ξοπίσω τους γιατρεύουν.»*

**Κι όποιος του Δία τις κόρες σέβεται,
μπροστά του ως καταφάνουν,
έχει απ' αυτές μεγάλο τ' όφελος
κι ακούνε τις ευκές του.
Μα ο που τις διώξει πεισματώνοντας
και τις παραψηφίσει,
πάνε στο γιο του Κρόνου τρέχοντας,
στο Δία, παρακαλώντας
τη συφορά να στείλει πίσω του,
να πάθει, να πλερώσει».**

**(Ιλιάδα I 502-512, μτφρ.
Ν.Κ. Καζαντζάκης – Ι.Θ. Κακριδής,
ΟΕΔΒ 1983)**

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ Ή ΕΡΓΑΣΙΑ

1. Στο έπος συναντάμε συχνά το στοιχείο του «θαυμαστού», αυτού δηλαδή που συμβαίνει «καθ' υπέρβασιν» της φυσικής τάξης και

των φυσικών νόμων. Να επισημάνετε το στοιχείο του «θαυμαστού» στους στ. 1-39 και να το περιγράψετε με λίγα λόγια.

2. Ποιες είναι οι υποδείξεις της Θέτιδας προς το γιο της (στ. 29-36); Να επισημάνετε στη συνέχεια της ενότητας (στ. 40-153) τους στίχους στους οποίους ο Αχιλλέας υλοποιεί τις εντολές της μητέρας του.

3. Να συγκρίνετε την εικόνα του Αγαμέμνονα και του Αχιλλέα όπως παρουσιάζονται και οι δύο στην πρώτη συνέλευση των Αχαιών (Α 56 κ.εξ.) με την εικόνα τους στην παρούσα (Τ 54 κ.εξ.). Να σημειώσετε τις ομοιότητες και να δικαιολογήσετε τις διαφορές.

4. Ο Αγαμέμνονας για να δικαιολογηθεί αποδίδει τη συμπεριφορά του στην Άτη και αναφέρει ένα ανάλογο πάθημα του ίδιου του Δία.

Να διηγηθείτε με λίγα λόγια το πάθημα του θεού και να σημειώσετε τις αντιστοιχίες που παρατηρείτε με την περίπτωση του Αγαμέμνονα.

5. Λαμβάνοντας υπόψη σας τα κριτήρια που χρησιμοποιούμε για να ηθογραφήσουμε ένα πρόσωπο (βλ. παραπάνω, σελ. 54), να ηθογραφήσετε τον Αχιλλέα: α) από τη συμπεριφορά του απέναντι στο νεκρό φίλο του, β) από τα λόγια και τη στάση του απέναντι στη μητέρα του και γ) από τους λόγους του στη συνέλευση των Αχαιών. Να στηρίξετε τις απόψεις σας με στοιχεία από το κείμενο της ενότητας (στ. 1-152).

6. Ο ομηρικός άνθρωπος, για να δικαιολογήσει την ανάρμοστη συμπεριφορά του, αποδίδει κάποιες άσχημες πράξεις του στην Άτη, στην τύφλωση δηλαδή του νου που παρασύρει τον άνθρωπο να πει

λόγια που δε θα έλεγε, να κάνει πράξεις που δε θα έκανε, αν ήταν κύριος του εαυτού του. α) Αφού διαβάσετε τους στ. 91-94 της ενότητας και I 502-512 (βλ. Παράλληλο κείμενο), να δώσετε τα κύρια χαρακτηριστικά της Τύφλωσης (Άτης) και να προσδιορίσετε τη σχέση της με τις Παρακλήσεις (Λιτές). β) Καταφεύγοντας ο ομηρικός άνθρωπος στην Άτη για να δικαιολογήσει την άσχημη συμπεριφορά του, απαλλάσσεται από την ευθύνη των ενεργειών του; Να αιτιολογήσετε τις σκέψεις σας με στοιχεία από το κείμενο.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ – ΣΧΕΔΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Αφού χωριστείτε σε τέσσερις ομάδες, φανταστείτε ότι είστε

παρόντες στη συνέλευση των Αχαιών και ότι παίρνετε το λόγο μετά τον Αχιλλέα και τον Αγαμέμνονα. Η πρώτη ομάδα θα ασκήσει κριτική στον Αγαμέμνονα επιμένοντας στο απολογητικό ύφος του λόγου του και προσπαθώντας να δείξει ότι δεν έχει πειστεί για την ειλικρίνειά του, ενώ η δεύτερη ομάδα θα κάνει το ίδιο προς τον Αχιλλέα, κάνοντας αναφορά σε αποφάσεις και ενέργειες του ήρωα από την πρώτη κιόλας συνέλευση των Αχαιών στην Α ραψωδία μέχρι τώρα. Οι δύο άλλες ομάδες θα στηρίξετε τους λόγους, τις αποφάσεις και τις ενέργειες του Αχιλλέα και του Αγαμέμνονα αντίστοιχα, προσθέτοντας και άλλα επιχειρήματα, ώστε οι λόγοι τους να γίνουν πιο πειστικοί.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 4ου ΤΟΜΟΥ

ραψωδία *N*

Περίληπτική αναδιήγηση 6

ραψωδία *Ξ*

Περίληπτική αναδιήγηση 8

ραψωδία *O*

Περίληπτική αναδιήγηση 12

στ. 1-79 14

ραψωδία *Π*

Περίληπτική αναδιήγηση 32

στ. 1-100 35

στ. 684-867 46

ραψωδία *P*

Περίληπτική αναδιήγηση 80

στ. 424-458 83

ραψωδία *Σ*

Περίληπτική αναδιήγηση 88

στ. 478-616 91

ραψωδία *T*

Περιληπτική αναδιήγηση 129

στ. 1-152 132

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.